

0516

П84377

МОЛОДНЯК

9

З М І С Т:

Поезії: І. Гончаренко; Б. Павлівський; С. Голованівський; Д. Чепурний; Є. Фомин; А. Олійник; В. Басок; В. Мараков.

Проза: Л. Скрипник — Будинок примусових праць (повість); М. Дієв (В. Строменко) — На хуторі (оповідання); О. Кундзіч — Синя блуза (етюд); Д. Гордієнко — Поламані люди (оповідання).

Літературні пародії: О. Мак.

Статті й нариси: В. Кузьмич — 5.000 клм. на радянському літаку (нарис); К. К-ий — „Сьогодні“ радянської кінематографії.

Літературно-мистецька хроніка.

Бібліографія.

В Е Р Е С Е Н Ї

Ц К І К С Л У

ЖАЛКІВ
1928

76516

1928
7/4/28

Ціна 50 коп.

Журнал продають по всіх книгарнях
видавництв та кіосках Контрагентства
" :: " Друку на Україні :: " :: "

V.N. Karazin Kharkiv National University

01118896

0

5645

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

А. Александровіч (Білорусь), Багмут І., Барашка Іл. (Білорусь), Басок В. (м. Глухів), Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Галь Церво (Польща), Гаско М., Голуб Ф., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даніман Б., Десняк В., Строменко В., (Дієв Марко) (Запоріжжя), Донченко Олесь, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Дудар Ал. (Білорусь), Заліський П., Зарва І., Затонський В., Ірчан М. (Вінніпег), Клоччя Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакиза П., Лимар В., Ліберман Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Мотузка М., Момот Ів., Новіков Г. (Кривий-Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Олійник А. (м. Конотоп), Палівець Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пуччето Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Тарновський М. (Н'ю-Йорк), Теодор Орісіо, Толкачов П. (Азербайджан), Усенко Пав., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Фурер В., Юринець В.

РІК ВИДАННЯ—ДРУГИЙ

МОЛОДНЯК—виходить що-місяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

МОЛОДНЯК—продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“:

На рік 4 карб.

На 6 міс. 2 „

На 3 „ 1 „ 10 коп.

На 1 „ — „ 40 „

Ціна окремого № (в роздр. продажу)—50 коп.

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“.

Літературно-критична БІБЛІОТЕКА журналу „МОЛОДНЯК“

Літорганізація та редакція журналу „МОЛОДНЯК“ розпочали видання літературно-критичної бібліотеки. До бібліотеки ввійдуть збірки прози, поезії та критики. Розмір кожної книжки від 2 до 3 друк. аркушів.

КНИЖКИ, ЩО ВИЙШЛИ Й ПОСТУПИЛИ В ПРОДАЖ:

Олексій Кундзіч—В ущелинах республіки. Новели. Стор. 80, ц. 45 к.
Вол. Кузьміч—Італійка з Мадженто. Повість. Стор. 96, ціна 65 коп.
Іван Момот—Літературний комсомол. Критичні статті. Ст. 96, ц. 45 к.
Юрій Вухналь—Початкуючий. Літературні гуморески. Стор. 54, ціна 35 к.
Лев Скрипник—Вибух. Оповідання. Стор. 112, ціна 65 коп.
Лев Скрипник.—Двісті п'ятдесят перша верства. Оповідання. Ст. 111, ціна 70 к.
Леонід Первомайський—Оповідання. Стор. 86, ціна 60 коп.
Петро Радченко—Скрипка. Оповідання. Стор. 77, ціна 50 коп.
Д. Гордієнко—Зелений флігель. Оповідання.

ВИГОТУВАНО Й ЗДАНО ДО ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

Володимир Юринець—Значіння Плеханова для марксівської соціології мистецтва.

В. Строменко (Марко Дієв)—Плавні. Оповідання.

Крім цих книжок, по бібліотеці буде видано збірки авторів:

ПРОЗА— Андрій Клоччя, Л. Смілянський, П. Радченко.

ПОЕЗІЯ— Ярослав Гримайло, Іван Гончаренко, Євген Фомин.

КРИТИКА—Вол. Коряк, Андрій Хвиля, Борис Коваленко.

Замовлення надсилати на адресу: Харків, вул. Вільної Академії, № 6. Видавництво „Пролетарий“.

МОЛОДНЯК № 6576.

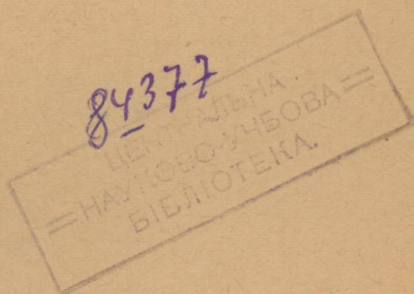
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
О. КУРГАНОВА, П. УСЕНКА

9
(21)

68
59
ВЕРЕСЕНЬ 1928 ХАРКІВ

05 [329 . 14 к : 331 . 3]

Укрголовліт № 41/ж
Друга друкарня
ім. т. Блакитного,
Тресту „Харків-Друк“
Зам. № 4036—2000.

ПОЕЗІЇ

ІВ. ГОНЧАРЕНКО

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ

І перед нами піднялись
Рядами димарі угору.

— О, рідна нене, не молись,
У даль печально не докорюй,
Що вже тепер в добу сувору
Шляхи між нами розійшлись.

А перед нами,
Когось дорізують, чи б'ють?..
І димна хмара над степами,
І дивна невідома путь.

Мовчать мої товариші,
Нікими стежать.— Їм же дивом,
Як і мені, димові гриви
Та гул доменної душі.

Ображений не тільки я,
Мої прокльони в степу—нетри,
Що жив—родивсь далеко як,
В степах, од промислових центрів.

А там в степах дитячі сльози
І бліда мати на порозі...

— Ех, мамо рідна, не зідхай,
Прости ж ти синові...
Прощай!

— Про що ж колись гадала ненька,
Коли синок ще був маленький?..

І вже причалив пароплав.
Виходили ми всі без мови,
А на „Петровському“ кричав—
Вітав нас потяг маневровий.

Так, здрастуй, місто. Я ніколи
Не був таким ще юнаком.
Про тебе марив в мріях, сном...
Про димарів стрункі тополі
І в димним рястом над Дніпром.

Б. ПАВЛІВСЬКИЙ

ШЛЯХИ ДНІПРА

I.

Тополі шум,
Тополі шум.
І шлях Дніпра—„з Варяг у Греки“,
По тихих плавнях комишу
Під регіт, плескоти і шум,
Порогами у бурний клекіт.

Ідуть літа,
Пливуть літа
Славути—марива в легенді.
Чубатий Азії Тітан
Степами ордами літав,
Заколисав татарський день десь.

Не чути Скитів і Сармат,
І зброя їх не золотіє.
Лиш зграя тих могил сама,
Колись покірна лиш громам,
Побідну втратила надію.

Дунаю хвалиться старий—
Степами новими Славути,
Що кров вогнем в йому горить,
У коливанні дужих рим,
В залізне річище закута.

Далекий,—гай!
Дунаю мій.
Ти, лоно буряне Слов'янам.
Чи довго будеш ти німий?
Які ж опришки тоді ми—
Тримать у пихві ятагана!

Ногою чорною бояр—
Придушений, повстань же, гордий.
В твоїх грудях мій океан,
І кров збунтована моя—
Степів смуглявих дика орда.

І степом шум,
І степом рев.
Летить до синього Дунаю,
Дунай за ґратами не вмере.
Злама корону, штик і хрест.
Дунай Сімнадцятий чекає!

Заллятий кров'ю революцій,
Дніпро, бурунами шумний,
З Дунаєм скоро зіллються,
Ув Іллічовім новім луці
Дві нерозривні сторони.

Дніпро, зачісаний чубами,
Із перекошеним лицем,
Заколисавши чорні банди,
Підносить ліс залізних бантин—
— Отруйний Заходу оцет.

Нові степи,
Нові стремління,
Шляхи кометами цвітуть.
Встає індустрії країна,
Залізні грози України
Мечем електрики протнуть.

Шляхи Дніпра,
Шляхи Дніпра.
За Океанію далекі...
Дніпро нас вирве із-за грат.
Морями.
Степом.
По горах—
Турбіни шум,
Турбіни клекіт.

II.

Пісень багато не проспіваних
Тобі, гіганте Дніпрельстан,
Єднай, Дніпро, заліза повіні
На хвилях дужого повстань.

Буяння днів,
Шалені течії,
Великий регіт індустрій.
Гудуть гудки, ідуть предтечами
І гули молота у ритм.

Дніпро роз'ярений, пантерою,
Рика, плямований вогнем,
Бетоном замкнена артерія
Степи до моря розітне.

Тримтять м'язисті екскаватори,
Громохкий гул—
— Споруда дамб,
Вода клекоче чорним кратером,
Гранітне тиснення скида.

Плазують хвилі між порогами,
Ламають груди і хребти,
А ми ступаєм перемогою,
Земля здригається й тримтить.

Гряде,
Гряде нова симфонія
На крилах дикого Дніпра...
На камені молота розгонює
Кипуча сила через край.

Стихії буря невгамована
Шаліє вихром буйних сил,
Але побідники заковують
Її в бетоновий масив.

Хай ріє степ вона обвітрений,
На спраглий сонцем воду ллє.
Ми на гранітах виб'єм літери—
— Тітани, прізвище своє.—

— „Новий,
Новий Електрополісе,
Рости на дикому степу.
Комуни тут
Прийдешні полюси
І України нова путь.“ —

Заводи тембром гурагановим
Піднімуть хор маховиків,
Поллються гімни Дніпрельстанові
В майбутні річища віків.

В сто крат,
В сто крат!
Піднести молота
І вдарить каменю у грудь.
О, Дніпрельстане!
Вічна молодість
Вросте в робочий новий ґрунт.

Бурує серце динамітове
І коле глибами граніт.
Тут царство велетнів горітиме,
Тут нові прогнози і дні.

Шляхи,
Шляхи Варяг і половців,
Шляхи і Готів і Махна.
Хто за Дніпром із вас угониться?—
Дніпра вам зроду не догнать.

Плазують хвилі між порогами,
Ламають груди і хребти,
А ми ступаєм перемогою,
Земля здригається й тримтить.

III.

Хить,
Хить човен.
Над селом пісня
Дзвінким воронком полилась.
Зорі,
Зорі чудові
Над Дніпром виснуть
І в хвилях—
Пляск.
Пляск.
Пляск.

Хлопці,
Хлопці гонять
Дуби до Ненаситця,
Вітер стрункий на толоці
Гоном навкруг обигонню—
У лоцманські груди і лиця.

Вітер степів
України—
Чуб азійської вольниці,
Подих старої країни
За Дніпрельстаном гониться.

Шлях у нього старий,
Як при татарах,
При греках.
Однакий у вітра ритм,
Що і в океанського
Далекого.

Хить,
Хить човен.
Над селом пісня
Дзвінким воронком полилась.
Зорі,
Зорі чудові.
Над Дніпром виснуть
І хвилі
Пляск.
Пляск.
Пляск.

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

БАЛАДА ПРО КОМБАТА

Нестриманим кроком
Пробігла 10-та,
Як юнь,
Як одчай
Молодого комбата...

І душно в кімнаті
І тіні, як пси...
А сум по-під серцем
Носи і носи.

Чи довго носити!
Злодію, пусти!..
І стука об землю
Горбатий
Костиль...

Він стука...
І швидко хвилини летять...
І згадує роки минулі комбат.
На білім папері
Звичайний наказ:
„Давай допомогу“,
... Із шкури вилазь.

А пісня завзято:
На ворога, гей!..
І біг по долинах
Вогонь
Батарей...

І біг по долинах до вражих...
Окоп.
Де сивий Сиваш
І ясний Перекоп...

Ну, що ж—
Промайнуло!
Ну, що ж
Прогуло!..

Він бачить
Наркома
Високе чоло.

Далеко шереги
— Струнки
І міцні.
Нарком на коні
І комбат на коні.

Галопи.
Зупинки...
Оркестри...
Слова...
— Нам—гордість, комбате,
Твоя голова.

З завзяттям у серці
Навік
Схорони
Од влади радянської
Ці ордени!..

І швидко мінялися
Кроки
На рись...
Ці роки галопом
Майнули кудись.

Ці роки навчилися
Людей обминать.
І стука костиль...
А безногий комбат,

Розміривши хати
Обмежений діл,
Уже

— Без коня,
— Без нагана,
— Без діл...

— Вже рік, як відчула
Холодна земля
Міцний поцілунок
Його костия...

.....
По довгих кварталах
Колони міцні
Розміреним кроком
І люди,
Й коні.

Так згинь же, недоле,
І сльози,
І плач!
Він тулить до серця
Червоний кумач.

Хай в серці обрубаним
Знов зацвіте
Розквітчена радість...
— А сльози—
— Пусте!

Хай слава одвічно
Несеться про тих,
Хто в бурях
Горів

І згорів,
А не стих!

Хто в бурях
Кріз фронт перенести зумів
І велич повстань
І конання боїв!!

.....
Хай пісня завзято:

На ворога—

— Гей!

Хай громом в долинах
Вогонь батарей!!!

Одеса, 1928 рік.

ДМИТРО ЧЕПУРНИЙ

* * *

На смерть Б.

Не плачем ми, не краєм серце дуже,
Хоч сурми сумно в жалобах гудуть.
Здається нам, що знов з тобою, друже,
Ідем гуртом в жадану нами путь.

А він же йшов веселим комсомольцем,
І на путі стрічали нас громи.
Він теж умів співать про бурю й сонце,
Життя любив так само, як і ми.

Тепер несем. Несем ми тіло—впале,
Що так завчасно стліло у вогні.
Хотілось жить,

горіти у запалах,
І сили дати в будову наших днів.

Не плачем ми, бо вже забули сльози,
Хоч знаєм всі, що в буднях упадем.
Не лячно нам, що знову будуть грози,
Бо вже на зміну зміна сміло йде.

Так грайте, грайте, сурми, тужним маршем,
Сьогодні є хвилина для журби,—
Упав один із друзів дужих наших,
Що вмів боротись, жити і любити.

м. Київ 1928 р.

ЄВГЕН ФОМИН

* * *

У поривах юнацтва ми кидаєм
Наш милий дім—край тихої журби—
І з бурним серцем довго так блукаєм,
Але його ми вічної раби.

Переді мною знов розкинулись долини;
На сонці сяють моря береги.—
Давно немає тут, кого любив і кинув—
Та все ж вони мені і близькі й дорогі.

Перемінила все літ буйних швидкоплинність,
Лиш не змінилось небо голубе
І де не станеш, зір куди не кинеш —
Усе живе нагадує тебе.

І закипають знов незнанії бажання
Пливти у дальню, невідому путь,
Переживать безрадісне блукання,
Щоби у тихий край ізнову повернуть.

м. Кахівка.

АНАТОЛЬ ОЛІЙНИК

* * *

Я не догнав тебе. Не зскочив
На твій пахучий сіном віз.
Листкам засмучених беріз—
— Прощай—сказали твої очі.

Я не догнав тебе... На полі
Нікого з кіньми не було.
Жита туманом затягло.
Травою пахло з кривих колій.

Прудкі були у тебе коні,
Як вітер дужий зі степів...
І колосок наш не доспів—
Лежить зірватий на долоні.

Ще довго посвисти візниці
Кричали голосно полям,
Що не зустрітись більше нам,
І заховались у пшениці.

Я не догнав тебе. Не зскочив
На твій пахучий сіном віз.
Листкам засмучених беріз—
— Прощай—сказали твої очі.

В. БАСОК

КОНТРАСТИ

Це казка, сон!.. Чорніють гори.
Дніпро, сади і даль просторів
Сховада темрява глибока.
А ніч—циганка вогнеока,
Бо там і тут, і в далині,
Куди не глянь—огні... огні...

Огнями сяє дивний сад.
Між рядом білих колонад,
Немов на пишному параді,
Срібло і золото нарядів,
І там під ястом буйних кленів
Гримить симфонія Шопена.

Юрба шумує карнавалом.
Там сміх, там гомін, дзвін бокалів;
А там, де тінь на тротуарах,
Все пари, пари, пари... пари...
І в морі шуму, доках бруку
Симфоній дивних тонуть звуки.

П'ю чари радісних мелодій,
В екстазі ляскаю в долоні,
А мрії линуць, линуць, линуць
В далеку зоряну країну,
Де щастя всім і всім одна—
Під небом радісна весна...

І раптом чується мені:
„Пожертвуй, громадянин“...

Хто він? Зігнувся біля брами,
З плечей обвисла одіж драна;
На брук бридкі сльозини точать
Його пусті, незрячі очі.

Не чує він симфоній ніжних;
Не бачить статуй білосніжних,
Електро, бронзи і нарядів.
Йому одна, єдина радість,
Коли простягнута рука
В долоні стисне мідяка...

І зразу десь дівались мрії—
Я чув, як лаялись повії,
На кручі гризались голі діти...
А тут гуляють люди ситі
Й для них
 під рясом буйних кленів
Гримить симфонія Шопена.

Чого я тут, і хто ці люди?..
Нудна самотність душить груди,
Немов би я—серед пустелі.
Згадались десь убогі села
І та далека глушина,
Де одцвіла моя весна.

Туди, туди, щоб знов горіти
В борні за вічнії ідеї;
Щоб сонце сяло над землею
І на просторах всього світу—
Щоб щастя всім і всім одна,
Під сонцем радісна весна...

ВАЛЕРІЙ МАРАКОВ

* * *

Знову холод і вечір, і синя пільма,
Знову серце і ния, і плаче.
О, для чого над полем розлігся туман,
Коли хочеться сонця побачить?

За вікном моїм, ген-далечинь зацвіла,
Налилася життям і коханням.
Тільки сонце не хоче давати тепла
І сховалося десь у тумані.

Та і пісня сьогодні моя розцвіла,
Тільки сили бракує та волі,
Щоб над простором рідним дібров і села
Коливалося співами поле.

Певно знаю, що сміхом життєвих криниць
Захоплюся на грудях природи,
Най загине лиш холод безрадісних днів,
Що навіяли мну і негоду.

Ще я знаю: над полем, де жито зростив,
Знов поллється нестримано пісня,
Тільки дайте гармоній на сто голосів,
Дайте простір для волі не тісний.

О, тоді поспіваю, скажу вам, брати,
Розповім, що кохаю і знаю.
Бо за вікнами простір розцвів золотий,
Напоїв моє серце коханням.

З білоруської переклала М. Хмарка

БУДИНОК ПРИМУСОВИХ ПРАЦЬ

1.

Шість місяців тому була осінь... Осінь у великому, сірому місті. Уранці, коли цей сірий велетень, ледви прокинувшись, курив свою люльку, люльку заводських димарів і випльовував на тротуари натовпи маленьких, невиспавшихся людей—два конвоїри вели мене по бруку.

Дорога була слизька. Жовте листя крутилося в осінньому повітрі, крутилося й падало на землю, таке знесилене, мізерне і нікчемне... Крутилося бідне, бідне осіннє листя.

Я йшов по вулиці з важкою головою, з важким почуттям... Йшов у Будинок Примусових Праць...

Його зовуть так знедавна. Колись будинок звався тюрмою... Це згучить страшніше.

Але страшно і те, й друге.

Там позаду мене була жінка... Молода, кучерява, синьоока жінка.

Зараз жінка ця вмирає у лікарні. Дві кулі продірявили її молоде, пругке тіло...

Були й товариші.

Вид них відокремило мене:—дві кулі, поранена жінка і... і два конвоїри з рушницями наготові.

Рушниці зараз же плюхнуться шматочками гарячого, смертного олива, ледви посмію я кинутись убік...

Я знаю добре військовий статут. Одну хвилину зблискує думка:—хіба? І зникає...

В моїх прапращурів, запорожців примовка: сідай на палю—коли посадять... Мене ще на палю не посаджено... і я знову йду...

Іду, аж поки не випливають з туману білі, муровані стіни БУПР'у... Конвоїр сіпає за дзвоника. Я зідхаю... Так...

У мене буйна, запорозька натура. В мене сила, і я не знаю, куди її витрачати.

Запоріжжя вмерло. Татарщини нема... Життя інше. Зовсім інше.

Енергію треба вміти куди прикласти. А не зрозумівши нового, сам будеш мертвий, як і Січ, Хортиця і буйна епоха військового комунізму.

Цього я не збагнув. Вірніш—натяки на це я схопив зараз. По дорозі.

Але... трохи запізно...

Залізна брама вже розчинилася й мене вводили у моє нове помешкання—БУПР № 1.

Скільки я в ньому житиму? Не знаю...

І ніхто не знає цього.

Хіба той невидимий і великий демон часу, що пише книгу життя.

Але яке йому діло до мене—непомітного, сірого?.. Яке йому діло до мене, хоча б у моїх жилах і текли цілі ріки непотрібної зараз нікому зайвої запорозької крові...

За вікном брук, вузьенькі пішоходи, квітники.

Квітки білі й жовті. Білі ромашки, жовті — не знаю, як звуться в ботаніці. Тут їх називають „розлукою“...

Зараз вечір. Крізь подерті, пошматовані, як старі штани, хмари — у-перше за мое перебування тут — визирнуло сонце. Визирнуло, кинуло на землю злиденного проміння і всміхнулося усмішкою „аблаката“, який щойно програв справу і, звернувшись до підсудного, розвів руками:

— Що ж... Нічого не поробиш...

І мабуть засоромившись своєї вбогости, знесилля свого, сонце заховалося за перший-ліпший шматок хмари.

Знову сіро і темнувато.

Я сідаю на лутку і крізь ґрати дивлюсь уперед, на „волю“. Вулиця порожня. Будинки мокрі, сірі і... і ну її к бісу, „волю“ таку. Зіскакую з лутки.

Наша камера невелика, усього на 18 ліжок.

Кожного ранку пронизливо й довго сюрчать доглядачеві сюрчки. (Доглядачів тепер називають „отдельонными“ — це не так нагадує тюрму). Тоді староста наш, рецедивіст — нальотник Рибкін, підводить голову й хрипко кричить:

— На пе-ере-евірку!

Ми встаємо, але деякі ледачі залишаються лежати. Вони прикидаються хворими — бо підійматись так не хочеться.

Це вдається їм, коли чергує помічник Козаченко.

Коли ж перевірку робить Гордієнко, якого за його велику, руду бороду, поважні рухи й голос в'язні прозвали „Соломоном“ — ледачим доводилося скрутно. Їх просто стягають за ноги й становлять у шерegu.

Подарувавши ледарям по двоє суток „карцерного становища“, Соломон продовжує перевірку. Він тикає кожного в'язня в груди і гуняво примовляє:

— Один, два, три...

Тикання це ображає й дратує мене. Нехай буду я в'язень, злочинець, нехай буду кат-зна-що, але хіба обов'язково треба тикати мене в груди?

Чому цього не робить Козаченко, Альшвілі, а тільки Соломон — рудий, бородатий Соломон? А головне — в нього такі пукаті безбарвні очі, таке сіре, схоже на тюремну стінку, обличчя, що нарешті я не можу стриматися. Я тримчу увесь. Я аж задихаюся від бажання сказати йому щось образливе, злісне — тільки йому, бо в нього такий тупий, мертвий вигляд, що нема сили змовчати.

Сьогодні вранці мій терпець урвався:

— Чого ви тикаєте пальцем у груди? — скрикнув я, — не можна не тикати, га? — Гордієнко зупиняється, дивиться на мене невидючими мертвими очима й, розтягуючи, мішаючи російські слова з українськими, говорить:

— Ви, громадянін, во время перевірки не кричіте. Це вам не базар... Тикаю, потому что тикаю... Не вмею щитать інакше... Збиваюся. Понятно? А за то, что перебили перевірку — сутки карцерного становища... — І попрощавшись, Гордієнко виходить з камери.

Ці „сутки“ мене не турбують. Я й так на прогулянку не піду. І до мене, однаково ніхто не прийде...

У камері ввесь час тихо... Лише в кутку, під вікном, іноді буває гомін. Там зібралася група блатняків: Сенька-Вуха, Рибкін, Малахов і Петька-Пацан.

Вони часто грають у карти й сперечаються.

Сенька-Вухо б'є себе кулаками в груди. Маленький, худорлявий, він плигає як старий півень і високим фальцетом кричить:

— Душа з мінья вон!

(Він дуже м'яко вимовляє „а“, і маєте—„душа“. Так говорити—тут вважають за „гарний тон“).

Петька-Папан—молодий, років на 18 хлопчина, здає карти. Обличчя йому заношене, брижасте. Під вузьким покатим лобом засіли безбарвні очі і ввалилися глибоко щокі. Підборіддя шкапиняче. Від Петьки віє дегенерацією—страшною, жорстокою. Руки йому тримтять. По черзі приятелі стягають один з одного вбрання, виграють пайки і тут же на очах голодного товариша з'їдають їх.

Коли картьожний гомін збільшується і переходить у бійку, на нари зіскакує Рибкін і кричить:

— Годі! Цитьте, сволото! Уб'ю.—Очі йому божевільні, бризкають зеленими вогнями, рот смикається, рука тримтить, і бачиш: дійсно, уб'є. Одне слово—уб'ю, і настає тиша. Чутно, як дощ б'є у шибки вікон. Чути важке Петьчине дихання.

...Потім знову починається гра.

„Баракло“ переходить до когось іншого. Той тріюмфує: ворушить щелепами—розжовує виграні шматки хліба...

День.

Видинялися двері, проходила перевірка, розсипалися люди по своїх місцях, і важкий туман, густий, сірий ліз до вікна, ніби й сам хотів зігрітись, змерзши на вогкому холоді осіннього ранку.

І крізь туман ледви помітно маячили неясні постаті вартових на будках. Біля мене лежала руда невеличка особа, вона завжди кашляла, хапалася за худорляві груди і, криво всміхаючись, говорила:

— Ех, жість!..

Крім цих двох слів, я від неї нічого не чув. Людина ця збирала недокурки, крутила з них цигарки, і глибоко затагуючись, зідхала. І не знаю, чи з насолоди, чи з суму—на очах її виступали великі сльози і зелене лице вкривалося хворими червоними плямами. Цю людину прозивали „Зіпуном“ і казали, що сидить вона за згвалтування старої жінки.

Потім у кінці коридору знову дзвонили ключі, іржаво рипіли оббиті залізом двері, а „отдельонний“ голосно кричав:

— По чай! Старосто, по хліб!—Камера ворушилася, очі мого сусіди блискають, він задоволено потирає долоні й сопе.

Приносили хліб, чорний, пахкий, гарячий, і зараз же старосту оточували в'язні, жадібно дивлячись, як різав він на шматки „буханки“. Лунали голоси: „Скоріше! Во! Возиться там!“ Рибкін мовчки повертав голову у той бік, звідки чулися голоси, рот йому кривився і він уривчато казав:

— Заткнітесь там!—Голоси відразу стихали.

До хліба цікавості не виявляли лише селяни, бо вони одержували передачі, і не голодували. Але все ж пайки свої вони брали, зважували їх у руках, здували смиття і обережно клали в торбинки, не дивлячись на голодні погляди співкамерників. Частіше всього цей хліб згнивав у торбинках; за це „голодуючі“ ненавиділи селян.

Одного разу мій сусіда Гнат Пилипенко підійшов до селянина Панченка, куркуля, що сидів за вбивство голови Комнезаму і з їдкою посмішкою спитав:

— Може віддаси мені свою пайку сьогодні?

— Ні, я тобі своєї пайки не віддам.

— Кугут ти, кугут!—промовив Пилипенко,—сволота ти! Гноїте ви хліб, гади! На що він вам?

— А що ж, викидати пайку?—спитав Панченко,—бач, ти розумний який! Раз пайка, то значить вона й є пайка. Дано мені її, значить вона моя, ясно тобі?

— Ясно,—промимрив Пилипенко.—Оливом би я вас нагодував розпеченим, а не пайками!..

На цьому розмова кінчилась. Пилипенко злісно відійшов у свій кут, а Панченко витяг з торбинки сало, шмат білого хліба й довго плямкав товстими, масними губами...

Трохи згодом знову клацали ключі і „отдельонний“ кричав:

— Н-а прогулку!

Потім: обід, чай, вечеря, перевірка, сюрчки, важкі кроки по асфальту, гомін...

У вісім БУПР, оповитий густою мрякою, затихав. Величезний і сірий стояв, причаївшись невидимим різнооком звірем. Уночі запалювалося світло, унизу зблискували калюжі, вешталися сірі, похмурі постаті з гвинтівками. Камери затихали. Дехто лягав спати, дехто читав біля довгого камерного столу, дехто грав у доміно.

Рибкін сидів на ліжкові, заклавши нога за ногу, і тихим густим тенором наспівував:

Принальог на решотку железную,
І упала она, не стуча,
Не услышала стража тюремная,
Не поймать вам теперь молодца...

У голосі був сум, сум прощання з життям. Рибкін утік з київської смертної камери. Два місяці він вдовольнявся волею, і знову попав за ґрати. Через багато трупів переступив Рибкін, багато разів змивав він людську кров зі своїх рук... Рибкіна скоро повинні розстріляти; він знає це, він уже відчуває подих смерти, і тому от у голосі така нудьга, така печуча, страшна нудьга...

Я підходжу до вікна, зазираю туди, де мільйоном зірок лежить невидиме, але гуркотливе місто і... здригаюсь. Робиться страшно перед майбутнім, і до болю шкода минулих років, яких не зміг я використати як слід. І мені хочеться плакати, мені хочеться гірко плакати, битись головою об ґрати...

Але сірі мої очі сухі... Занадто сухі для сліз. Я ридаю, ридаю лише в душі... І ось північ. Останній згук дзвону, як відрублений, покотився у чорну невідому далечинь, і знову тиша.

Рибкін тихо говорить:

— Нудьгуєш? Нічого, буває... Краще спи...

Мій зеленолидий сусід вже спить, зігнувшись й злегка похрюпуючи. В нього нема ковдри і він спить у мішку. Я лягаю...

А вранці:

Сюрчки, тупіт, крики. Декого випускають на волю, декого ведуть на суд і переводять до камер засуджених. Недавно присудили до розстрілу Рибкіна.

Коли він прийшов у нашу камеру за своїми речами, щоб переходити у смертну камеру, обличчя йому було бліде і він трохи хитався... Але також спокійно і твердо він кинув:

— Подайте мої речі...

І хтось зараз же подав йому жовтого новенького чемодана. Рибкін пішов.

Я більше його не зустрічав. Лише через кілька тижнів на подвір'ї затріщала машина і Петька-Пацан, який усе знав, скрикнув:

— Чорний ворон за Рибкіним пріехал! Шльопнуть!..
Знову затріщала машина...

* * *

Я самотній, я часто дивлюся на зелені, дегенеративні обличчя блатних, або на жирні куркульські пики. На прогулянках або у гімнастичній залі я тільки вдивляюсь у кожне обличчя й думаю: я самотній і не знайду собі товариша.

Крім того, мене замучила нудьга, учорашній день такий схожий на сьогоднішній і через тиждень буде те ж саме, що сьогодні. Це ж неможливо! Це мука для молодої й дужої людини. Я чекаю засудження. Вироку не боюся. Нехай буде, що буде, бо однаково там, за мурованими стінами я теж чужий і самотній. Швидче б присуд... Я хоч би мав можливість робити, бувати в клубі, читати книжки...

Доглядач Прокопчук сказав:

— Нічого. Перемініться. Там гарно, у корпусі засуджених. Корпус засуджених — земля обітованна. Туди рвуться всі, навіть блатні. Петька-Пацан каже: „Во, ежелі б в осуждѣнный корпус! І пайок би хороший. Получай і денежки, а работать, хе!.. пушай за меня кугут * порабатает“.

Хитрий народ...

* * *

Сьогодні я повернувся з суду. Сьогодні гріло сонце і текли передвесінні веселі струмки. Обличчя людей на тротуарі були такі веселі, такі лагідні... Мене засудили на чотири роки...

І ось на чотири роки закрилися за мною важкі бупрівські ворота...

Шість місяців тсму, в осінньому повітрі маяво крутилося знесилене мертве листя. А може то було шість років назад?.. Не знаю... — Хвіртку замкнуно, ґрати товсті, на будках чорні постаті вартових...

І лише через чотири роки знову розчиниться для мене тюремна брама.

Діждусь?

2.

Сьогодні вранці прийшов доглядач (виводний) і викликнув Андрія Довголюка.

Я підвівся з нар і підійшов до дверей.

— Вас викликає начальник...

Начальник?.. Морщу чоло. Навіщо я потрібний начальникові?.. Ах, да! Серце мені починає радісно калататись. Радісно, в-перше за все перебування в БУПР'і. Невже? Невже? Я майже біжу за виводним. Він дивиться на мене і всміхається:

— Нетерплячка кусає?

Киваю головою...

І ось начальників кабінет. Зубінський сидить у кріслі і курить цигарку. Він великий, широкий у плечах, сіроокий. Зараз в очах льод. Забачивши мене, киває головою і знову звертається до худорлявого, обшарпаного в'язня з типовим злодійським лицем.

Подерта особа переступає з ноги на ногу; обличчя їй червоне, перелякане, розгублене.

— Н-ну... Що ж ти робив на волі?

* Кугут—призирне ім'я. Так називають селян і взагалі усіх, хто не злодій.

Злодій ще більше червоніє, довго і напружено думає, ніби вирішуючи перше за своє життя питання—дійсно, що ж він робив? Нарешті випалює:

— Замки ламав „хомкой“.

На мить льодок у начальникових очах розколюється і зі щилин вискакує веселе проміння:

— І всього?— Знову льод. Обличчя хмуриться.

Я дивлюсь на блатного, і мені ясно—він більше за все на світі боїться праці. Сюди прийшов він, як на військово-польовий суд. Йому страшно, однак, зараз у глибині його душі ворухнеться:

— А може не пошлють на роботу?

Але думка даремна. Твердим голосом Зубінський вирішує:

— Підеш працювати до слюсарної. Зараз же переходь у корпус для засуджених.

В'язень довго дивиться на начальника і нерішучо говорить:

— А як я... тее, значиться, не піду? Хворий я, може... нерви.

— Підеш. Годі дурака валяти, Зайченко!.. Ти в мене більше не посимулюєш. Зараз же марш! Досрочної позбавлю.

Слово „досрочно“—робить магічний вплив. За мить в'язень зникає за дверима. Зубінський запалює цигарку і, невідомо до кого звертаючись, говорить:

— Ну й публіка! От і примусь їх працювати. Чорта лисого!.. Але—примушу!—Примушу!—Підвів на мене зір. Посміхнувся:

— Сідайте. Поговоримо...

Я сів. Начальник звернувся:

— Справа ось у чому... Потрібні робітники... Що ви вмієте робити?

— Я був слюсарем.

— Так? Дуже, дуже приємно. Ви будете працювати в слюсарні. Платня—15 карбованців, казан окремий, подвійний пайок... Зараз же переходьте у робітничий корпус. Завтра на іспит. День можете спочинути після слідчого корпусу, і гайда.

Знак, що розмову закінчено, і я майже прожогом вискакую за двері кабінета.

Серце велике, ніби на всі груди. Колотиться від радості. Робота... Корпус для засуджених. Цілий день відчинені двері—гуляй по подвір'ю, роби, що хочеш.

Ні, це не радість. Це щось надлюдської радості. У камері я збираю „речі“—дві сорочки, штани, носову хустинку, три зшитки, олівець і йду.

Я ні з ким не прощаюся. В мене нема жодної душі, з якою б я пригелював тут. Тому йду без суму, не жалкуючи ні за ким. Звичайно, ніхто не лє сліз і за мною.

Ну, прощай слідчий корпус, щоб тебе чорти забрали! З якою ненавистю дивлюсь я на замкнуті камери, на важкі залізні і теж замкнуті брами, на все, що зупиняло кожний крок, кожне твоє бажання.

В мого виводного зморщене обличчя і лівий вус коротчий за правого, тому обличчя ніби трохи скривлене і чудне.

М'яко на мене позираючи, виводний говорить:

— Скільки, говориш? Чотири роки? То не біда. Посидиш ще півтора—дивись і вийдеш досрочно. А в робочому корпусі гарно, гарно...

Я всміхаюсь.

Ні! Гарно там, за брамою, за димним містом, у степу, у лісах, де парує солодким і пахким чорна, вохка земля, що вкрилася зараз зеленою травою та ніжними, соромливими квітами. Туди б... Але й там я чужий...

Скрізь чужий я... Значить для мене і справді, найкраще—це засуджений корпус. Ну, що ж. Коли так—підемо й туди...

* * *

Праворуч дзвонить залізо об залізо, щось рипить, щось розбризкується іскрами, ліворуч—механічна. Там час-від-часу важко падає на розпечене залізо молот та аж здригається під ногами земля.

Люди звідди виходять задимлені, чорні, у маслі.

Далі будинки—оправні, друкарня, картонажні, шевські. Усе це гомонить, гуркотить, брязкає.

Робітниче подвір'я...

Ось де я працюватиму! Це добре! Це надає мені ще більше бадьорости. І ось уже я на подвір'ї корпусу для засуджених. Тепер мені байдуже.

Байдуже й те, скільки довелося пережити останнього часу, байдуже минуле, байдуже й та... з простріленими грудима...

Я—засуджений в'язень, що шість місяців сидів, ніби прикутий до одного місця, а через день матиму можливість рухатися, говорити і, головне, працювати.

Так ось він, цей будинок, у якому я повинен мешкати чотири роки. Ну, драстуй! Радий зараз і тобі... Радий, бо не можна жити без притулку...

Б'ють молоти, розплескується розпечене до білого залізо, і тоді під ногами глухо і сердито здригається земля.

У кузні співають:

А ко-о-зак на те родився,
Щоб шукати до-о-олі-і.

Коло корпусу люди копають грядки. Згодом, коли дужче припече сонце, тут виростуть квітки—білі й жовті—„розлука“ (Я не люблю їх. Вони такі злиденні, сухі й змарнілі. Мабуть тому, що батьківщиною їм—БУПР).

Моя камера.

Ось вона—розчинені двері. Велике, рідко заґратоване вікно. Ліжка, сірі ковдри і навіть простирадла. Два столи. На стінах висять портрети—Ленін, Лібкнехт, М. Горький і Шевченко. Портрети, правда, (нічого гріха таїти)—дешевенькі, лубошні. У Леніна вигляд, ніби він щойно вийшов з курильні опіюму. Ліве око темніше за праве, а праве—двічі менше за ліве. Це мене смішить. Смішить мене також і Лібкнехт, що має вигляд німецького фермера після доброго кухля пива.

Я тихенько всміхаюся і чую хрипкуватий, але приємний голос:

— А, ти, здається, веселий парняга.

Говорить особа з розкуйовдженим волоссям, трохи рябувата, ім'язиста.

— Веселий? х-ха!

Я починаю сміятися і говорю:

— Так... я веселий... Я дуже веселий... Ти не помилився...

Особа говорить:

— Справді? У нас тут є один веселий такий. Князем його звать. Чудак. Йому приварили п'ять років... аферист він. А тобі?

— Мені?—чотири роки.

— Хе. Плювати. Мені десять приварили, і то не журюсь. Десять років—ясно? Сашко я Польовий—чув?

Я пригадую. Це ім'я я чув. За багато нальотів Сашка було засуджено до розстрілу. Питаю:

— Не розстріляли?

— Залишили... Місяць сидів я у смертній, чекаючи вирішення. Боявся. Діло до Скрипника пішло... Коли б не до нього—буза. Він

страшний... Скрипник... Шльопає, говорять, во-всю! Сидів і думав—завтра шльопнуть. Завтра проходило... Ні... не шльопали... Ну, знову завтра... і знову—ні... Аж—помилування...

— Страшно було?

Несподівано Сашко моторошно вишкиряється і, пильно дивлячись на мене зеленими очима, хрипко сміється:

— Ні, фокстрота танцював. Весело... Ах, як весело... Уночі особливо. Д-да. Я веселий... Х-ха... А коли прийшли і принесли помилування—я сів на нари і заплакав не від радості, ні... Так... Боляче у середині зробилось... Від болю й заплакав... До тебе ходить хто?—несподівано перевів він на іншу тему.

— Ходить хто до мене? Ні... Ніхто... Самотній я...

Сашко хмуриться і, тримаючи мене за руки, розповідає:

— Там, за стінами, є в мене жінка, Марина. Полячка. Красива така. Очі в неї чорні, великі. Ні! ні! Дурниця! Таких очей, такого роту і такого голосу ні в кого нема. Це істина. Ні в кого.

У шовкових сукнях Маринка ходила. Усе, що хотіла, те й було. Королівною жила... Ради неї я спокою не мав. На „мертве дело“ кидався. Де Маринка? Де ж їй бути. Там... (невизначний кивок). З другим зараз. Пришла б сюди, та...—Сашко виразно ляпає себе по кешені і злісно всміхається. Тому подзюбане обличчя йому старішає на добрі десять років.

Нарешті Польовий похмуро дивиться на мене і, спльовуючи, говорить:

— А тебе як звуть?..

І здивовано дивиться на мене. Я знаю—переповнена до вінців душа йому виплеснула жовчою, образою й болем. Виплеснула людині, яку він у-перше бачить. Випадково виплеснула. І, може за це саме, Сашко зараз ненавидить і себе, і мене. Себе за те, що „розтріпався“, а мене, що вислухав його. Я не називаю своє ім'я. Польовий підходить до мене близько, очі йому ширшають, робляться порожні, безбарвні.

Він коротко рубає:

— Плювати я хотів. На тебе плювати. Брехав я тобі, а ти й вуха розвісив. Кугут чортів. Грак. Про бабу збрехав. Став би я „штиліку“ якомусь тріпатися.

Я ледви помітно всміхаюся і думаю:

— Які прості люди і як вони себе ускладняють...

Сашка вже нема в камері. Я деякий час сиджу на нарах і чекаю на старосту... Так ось вона камера та сама, де я повинен сидіти кілька років. Зараз вона порожня—усі мешканці на роботі.

Але через кілька хвилин, мабуть оповіщений виводним, увіходить чоловіча роки 45, з широким обличчям, широкоплечий, міцний. Позирнув на мене зневажливо, кинув на ліжку засмальцovanого кашкета і, ніби звертаючись не до мене, а до столу, спитав:

— Крадеш?

Я відповів:

— Безумовно. Крадіжник вищої марки—будьмо знайомі. І здивувався. Що це? Призвичаївсь я до образ, чи звикся з тюремними звичаями? А ні крихти не образився. А мене ж спитали—краду я, чи ні?

Тоді староста сказав:

— У нас не крадуть у своїх... Вкрадеш—позбавимо досрочної, у карцер сядеш, з роботи полетиш. Ясно тобі? Ось твоє ліжко, ковдра, простирадло... Як звуть?

Назвався.

Дзюбатими пальцями узяв староста оливець і завів мене до камерного списка.

І, ось я—мешканець 7-ої робочої камери...

Вечоріло. Я вийшов на подвір'я.

Мирно й тихо, як свічка над мерцем, догорало сонце. Сумно прощаючися з днем, розкидало воно проміння, і на дахах сусіднього, жіночого корпусу лежали довгі золоті плями. З жіночого подвір'я лилася пісня про козака, що „поїхав у Москівщину, та там десь і загинув“, і, ніби зависала у повітрі, не маючи можливості вирватися за мур—у польовий простір.

(А він був так недалеко. БУПР стояв на околиці міста, а далі—поля, синій ліс, манлива далечинь).

Робота вже кінчалася. Мої співкамерники повернулися „додому“, але на мене мало хто звертав увагу. Лише хтось смугастий і розхристанний кинув на мою адресу:

— З галстучком... дивись.

— Скине...—лаконічно відповів другий.

Подвір'я було майже порожнє. Лише на лавочці, поклавши худі довгі руки на долоні, сиділа роздумлива, бліда людина. Що-разу підводила вона угору руку і поправляла русяве, м'яке волосся. Трохи осторонь на камені сиділо двоє:—рудий, підстаркуватий та молодий, гостроокий чоловік з посмішливими губами та печаткою байдужості на обличчі. Він питав рудого:

— Ну-с, злочинний друже, доводиться, значить, констатувати факт цілковитої відсутності тієї речі, яку звуть тютюном і без якої не може жити жодна порядна людина.

Рижий похмуро потрусив кисета й бовкнув:

— Нічого, ваша світлість. Порожнеча, ясновельможний.

— Д-да, Рижий... погано...

— Так тошно, ваша світлість...

Несподівано Рижий підходить до мене й говорить:

— Його світлість, підзаборний князь, хоче курити... і я хочу курити... у вас є?..

Я даю цигарки і приєднуюсь до компанії. Князь б'є Рижого по спині і говорить:

— Ти геній, мій злочинний друже... Усе просте—геніальне і ти зараз, безумовно в межах нашого бажання покурити, відіграв роллю Ньютона. Яблуко—портсигар громадянина... як вас... Довголюк... а я... паразит, що, не докладаючи праці, користується „плодами навчання“... Я і взагалі граю таку роллю... Ти згоден зі мною, злочинцю?

— Стерво ти...—роздумливо пускаючи вгору струмки диму, говорить Рижий,—ось із чим я згоден... так-то...

— Може,—погоджується Князь, але, Рижий, усі ми—стерви перед лицем Космосу.

Рижий мовчить...

Заходить сонце... Дзвонить на перевірку дзвоник...

...А весняні подихи такі солодкі.

3.

— У тебе риже волосся... Це ознака дуже погана... Рижі—народ злий... Ход ферзьом? А ми його так...

Тонка, червона рука Князева ледви доторкується до фігур. Над ходом він мало думає і б'є Рижого безупинно і безжалісно. Рижий сопе, морщиться, фігури бере усією п'ятернею і, програючи, сердиться. Він кумедний, цей Рижий. Настобурчене волосся, вузькі, з під кострубатих брів очі, затурканий, мізерний вигляд.

Чудний і Князь з вилощеним, аристократичним обличчям, довгими пальцями, одягнутий у довгі полатані штани і таку ж кумедну, синю блюзу. З під штанин визирають брудні підштаники і черевики прохають каші. І справді, вони нагадують розтулений писк. Зуби—низка пальців. Смішно і... трохи сумно.

Я відкидаю ковдру.

Вже давно зійшло сонце. Проміння його так і рветься у нашу камеру, так і затоплює її сліпучим вогнем. Я всміхаюсь від образу—сонце—п'яний купець, що кидає у брудний, голодний натовп золото. Образ, правда, прозаїчний, але я не поет.

Унизу сюрчать—на перевірку. Мої співкамерники вже прокинулися.

Висока широкогруда людина,—(її звуть Антін Барнатович) робить гімнастику. Барнатович без сорочки. Синюваті, крицеві м'язи йому напружені і з кожним рухом тримтять. Я довго, з приємністю і з легкою заздрістю дивлюсь на це прекрасне, молоде тіло.

Барнатович майже всю ніч сидів за книгами. Я часто прокидався й бачив його схилену велику голову. Він вчиться на бупрівських профкурсах і готується до зачетів. Але вигляд йому бадьорий, свіжий.

Я зідхаю. Моя сила помітно розлетілася, свіжість зів'яла, а бадьорість я загубив... кілька місяців тому. (А може років? Сторічч?—Невідомо).

Я тихенько зідхаю і чую гарячий, божевільний шепіт:

— Боже великий, праведний, могутній. Покарай їх десницею твоєю... їх, бузувірів, боговідступників і басурменів, що занепали храми твої. Боже великий і праведний. Подаждь мі силу і волю перетерпіти мучення ці.

Праворуч у кутку лицем до стінки стоїть на вколюшках піп Аркадій. Я бачу його у профіль.

Бачу налите розплавленим оливом око, скривлене від муки обличчя, велику, чорну бороду, глибоко запалу, аскетичну щоку. Петька, (той, що не хотів іти на роботу) сидить на нарах, обійнявши руками коліна, дивиться на попа і хіхікаючи, говорить мені:

— Ото ж псих.

Але я мовчу. Я багато бачив попів, багато їх пройшло через мої руки, щоб не повернутися більше, але тут—віра глибока, божевільна віра.

Таке обличчя не можна намалювати. Не можна. І мені шкода попа Аркадія. Шкода, як хвору, стару людину, яку перегнав вік, промчавшись повз неї оленем.

І ось стоїть піп Аркадій на шматку землі, над безоднею, охоплений вірою, далекий від усього, що робиться навколо, чудний для всіх, хто бачить його, а земля сунеться і ось-ось камінням полетить у чорну пащу безодні те, що звалосся „людиною“. Я одвертаю обличчя від попа і намагаюсь не слухати його шепіту.

Смішний він, цей піп у підштаниках, босий, бородатий. І страшний... Очима страшний. Дай волю цим очам—сплять усе, що стоїть їм на перешкоді. Увесь світ сплять...

Усе... Це, мабуть, відчуває й мій сусід ліворуч—молода, бліда людина і шепітом звертається до мене:

— Без... глуз... даний...—У шопоті тримтіння.

Але Петька не проймається нашим „високим“ почуттям. Він позіхає, спльовує і говорить:

— Во, псих. Хайло розтулив, баньками ворочає... А по моєму шльопати попів треба... Стерви вони і паразити—да, як ото цигани... А циганів я не люблю, через них, можна сказати, і в БУПР'і зараз... Коли б не ограбували вони мене у „стірки“, я б і досі гуляв на

слободушке.—І Петька з призи́рством оглядає о. Аркадія. Нарешті староста відскакує од „волчка“, як ошпарений і хрипко кричить:

— На перевірку.

Чергує Гордієнко. Це можна знати навіть по тому, як тихо йде перевірка.

Ми ладнаємось і кидаємо цигарки. І ось, у розчинених дверях з'являється спочатку руда, „благообразная“ борода, потім чобіт, а потім і сам Соломон.

По перевірці він зупиняється проти мене і говорить:

— Це ви?

— Я...

— Значиться, стало бить, будете робити, коли підійдете до роботи, і не будете, коли не підійдете...—І з виглядом, немов він сповістив мені щось надзвичайно нове і мудре, виходить з камери.

П'ємо чай.

Потім тонко і пронизливо свистить у штейному цеху свищик. Це значить — треба іти на роботу. І тут мені трохи здавлює серце. Я ж сьогодні повинен тримати іспита. А від цього багато залежить. Безумовно поки що в межах БУПР'у.

Про іспит.

У слюсарні свистіли паси, гупали молоти, гадючками звивалися залізні стружки і рипіли, дряпаючи мозок, свердла. Чулося щось недалеко, минуле, моя маленька, мила фабрика, на якій я працював усього два роки тому.

Була маленька різниця: тут за станками стояли — злочинці, вбивці, грабіжники, крадіжники; там — робітники.

І з недовір'ям озираюсь я на минуле. Справді, чи не снилося то мені? Мабуть... Мені здається, що завжди я був злочинцем.

А те, минуле — сон. Милый, прекрасний і далекий сон.

Злочинець розтулив очі і... нічого нема... ні... е. Він, грати, БУПР і людська кров. Але це — ухилення. Казатиму про дійсність. Мене зустрів завідувач майстерні, Сидір Ілліч. Дідок. Зморщений, сивенький дідок, з запаланими очима, з широким, качиним носом. Звичайнісінький дідок. І лише великий лоб та допитливі сірі очі говорять за те, що під звичайністю ховається щось глибоке і мудре — міцний, самородний розум, крице́за сила і впертість.

Я ще раніш чув дещо про Сидора Ілліча. Він десять років винаходив якусь машину. Для цієї машини вбив Сидір Ілліч свою жінку, для машини сів на два роки в БУПР.

Його більш лаяли, ніж хвалили за суворість, за вимагання роботи на „ять“. Ще в слідчому корпусі блатняки, лякаючи один одного, говорили:

— До Сидора попадеш, він тобі наб'є холку.

Учора бачив я його. Він мешкає в одній зі мною камері. А побалакати з ним не пощастило: працював Сидір Ілліч. Над планами якимись працював. Зустрів мене дідок радісно:

— Це ви, новий, значить?

— Я...

— От добре... А ну, ході́мте, спробую вас...

Дав роботу — зробити ключа.

Спочатку він дивився на мою роботу байдужо, але надалі, помітивши, як легко рашпиль бігає в моїй руці, як швидко зі шматка заліза виробляється річ, Сидір Ілліч ляпнув мене по плечу і радісно скрикнув:

— Милый мій друже. Як тебе звуть? Андрій Володимирович? Голубе, та ти ж майстер. Справжній майстер. Ах, матері твоїй ковінька,

як же мені потрібні такі ось хлопці. Хіба тут робітники? Гади. Не люблять роботи. Так і дивляться, як би спартачити. Ми ж тут з вами гори звернемо... А ви ще й письменний, говорять? О! Ану, нате ось цю роботу. Замок англійський.

Я позирнув на Сидора Ілліча. І лише зараз помітив, що він неначе помолодшав на десять років—зморшки йому розгладилися, навіть рум'янець виступив. І в очах горіло фанатичне полум'я—полум'я любови до свого діла. І тут пригадався мені о. Аркадій. Але різниця яка: фанатизм заліза і станків, та мертвий, моторошний фанатизм.

... Безумовно, іспита я витримав... Я—слюсар першої руки.

Зараз же Сидір Ілліч кличе Петьку й говорить йому:

— Ти будеш підручним тов. Довголюка. Слухайся ж його, сукин ти сину, слухайся, бо я з тебе сім шкір здеру. Чуєш?—У голосі погроза. Петька спльовує й говорить:

— Ладно... слухатимусь...—І морщиться.

* * *

Вже тиждень працюю я в слюсарні. Мій підручний, Петька ложкою за обідом працює що є сили, але на роботі так і дивиться, як би „сплітувати“.

Досить мені лише заваракатись, і мій Петька щезає, як мара. Я знаю його місцеперебування—він завжди ховається від роботи поміж іржавих, непридатних котлів.

Сидить, курить цигарку і мріє...

І, здається йому, мабуть, що він за Бупрівськими стінами, у місті. (Я з ним сприялювався—він навіть свої мрії мені висловив).

... Іде, ніби, Петька по вулиці, а тротуари непачами переповнені, а непачі у шубах, з годинниками золотими, з кешенями тугими.

Ну, звісно, де непач, там урка з голоду не помре. Р-р-раз! Петька з одного шубу, з другого годинника, і до каїна*.

А каїн дивовижний такий:

— Скільки за шубу?

— Двісті карбованців,—говорить Петька.

Каїн аж руками замахав:

— Та що ви, Петро Петровичу. Таку шубу за двісті? Чотириста нате вам.

Платить гроші, ще й горілкою частує. Ховає Петька гроші і до повій біжить. І знову дивне-диво. Голублять його повії, цілують, у ліжко кладуть... Витягує Петька гаманець, платити хоче... Ку-уди там. І слухати його повії не хочуть:

— Ми тебе і так, дятка, кохаємо... без грошей...

І багацько ще дечого маячиться Петці поміж котлів за бупрівськими стінами.

Але, розплющивши очі, бачить Петро будки, на будках—вартових, важко зідхає і йде до майстерні.

Мрійник він. І обличчя йому таке замріяне, блакитні очі, ніжні зігнуті по дитячому вуста. Він був би красивим, коли б не печатка злодійського життя.

Ще трохи про Петьку.

Жив Петька-Пацан, як і всі урки. Це ж мій підручний, найближча особа. Любив штани кльош, картату кепку. Ходив на „дело“. Коли дело вдавалося—пив горілку, нюхав кокаїн. Білий порошок навівав

* Каїн—купівець краденого краму. Каїни, звичайно, платять у десятеро менше, ніж коштує крам, і злодії ненавидять їх.

солодкі, химерні мрії. Злегка крутилася голова. Життя марилося в рожевих кольорах, легке, красиве. Бадьоро ширилися груди, на весь світ гукнути хотілось: Ха-ра-ш-шо! Потім туман розпливався. Обважніла голова хилилася на груди. Очі дивилися вниз, бо навколо була: мряка, нудьга, бруд. Плакати хотілося. Не було сліз.

Години до світанку тяглися довго. Сторіччями. На світанку засипав. І сон був тяжкий. Тіло наливалося оливом. Прокинувшись, нудився. Нудився до безглузлого крику в душі.

Хотілося застрелитися, і не вистачало енергії дотягтися рукою до револьвера. За хвилину рожевого туману розплачувався жажливими годинами.

Іноді, після вдалого дела проводив Петька ночі з повіями. Повій брав дорогих, гарно зодягнених. Куплені жінки мляво дарували своє кохання, були вони холодні, чужі й далекі.

До цього Петька звик, але десь глибоко в душі ворушилася образлива і неясна думка:

— Ні... щось інше є... не таке... і жінки не такі... як ці... суки... стерви...

Підбирав лайки. У душі лаявся. З боєм лаявся. Потім стягував з ліжка повію, платив їй гроші, платив багато, і довго з насолодою бив перелякану жінку. Люто бив — кулаками, ногами, чобітьми. Набивши, як кішку, викидав за двері і бігав з кугка в куток, скрегочучи зубами.

Ненавидів жінок. Їхнє заношене дрябле тіло, себе, увесь світ...

У тихі години довго думав: хто ж його, власне, народив на світ — мати чи дядина? — Не знав.

Уривками пригадував паркан, бур'яни, вокзал, недокурок, до якого тяглася рука. (Він так манливо димився на запльованій землі).

А потім яскрава згадка: — узимку, в лютий мороз замерзав Петька. Підібрав його чоловік. Повів. У цього чоловіка й залишився Петька. Нового свого батька звав „дя-Коля“...

Був дя-Коля великою, дужою людиною. Завжди голосно, добродушно сміявся, тріпав по щоці Петьку, говорив:

— Рости. Нашим гвардійцем будеш.

Дя-Коля вдень працював на заводі. Увечері до нього приходили товариші, довго і з запалом об чимсь говорили.

Іноді кудись ходив і дя-Коля. Повертався веселий, бадьорий, з повсякчасною посмішкою на вустах.

Гарно Петьці тоді жилося. Але недовго. Одного разу вночі прийшли жандарі в синіх мундирах і повели з собою дя-Колю.

Петька знову опинився на вулиці. На холодній, чужій і страшній вулиці.

Для роботи він був малий: худорляве, кволе хлоп'я — кому воно було потрібне?

Блукав Петька. Ночував де доведеться. Їв, що трапиться. Красти почав... Спочатку вкрав шматок сала в перекупки.

З цього пішло. Крадіжка затягувала, як горілка. Надалі бували дні, коли й не треба красти, а йшов. Тягло. Невидимим арканом тягло. Щоразу „горів“.

Тоді били його. Особливо дядьки на базарі. Чим попало били. Плакав Петька. Цілував ноги самосудчикам. Клявся, що це в-останнє.

Але віддихавшись і спочивши десь на смітнику, знов ішов на дело.

Та прийшов страшний і небувалий час.

Ревіли гармати, стрекотали кулемети...

Повії ходили в мішкових одягах, замість черевиків носили дерев'яні шльопанці — і худі, сині шепотіли:

— Пайдьом, ципочка, за фунт „бубону“.

Кокаїну не було... Красти було нічого... Хіба якусь барахлину, салдатську фуфайку або штани потягнеш і на базарі продаси за кусень хліба.

Руські воювали з руськими. Іноді з кулеметними піснями, з геханнями рушниць у місто заскакували козаки—чубаті, дикі вершники „Тихого Дону“ на маленьких, кострубатих конях.

„Уряд“ викидав свого прапора, розклеював відозви з вимаганням видавати жидів-комісарів.

Висіли плакати: „Ужасы харьковской Чрезвычайки“.

Запам'ятав Петька добре один з них. Було намальовано Христа з великим, дерев'яним хрестом. А Троцький у пенсне, з п'ятикутною зіркою на кашкеті підганяв його бичем.

Ночі були темні, страшні, глухі. На лихтарях страшелезними овочами висіли люди. Язики їм були довгі, сині, блискучі, прикушені нікелевими зубами.

На грудях дощечки з написами: комуніст або жид.

Нічим і похмурим таємником стояв Будинок Контррозвідки. А через тиждень-другий у місто вскакували нові вершники, з п'ятикутними зірками, здіймали з лихтарів мерців, ховали їх з похоронним маршем і вивішували червоні прапори.

Тоді на лихтарях гойдалися інші люди, але тихо і грізно стояв будинок з вивіскою: „Чрезвычайная комиссия по борьбе с контр-революцией“. І ночами гахали рушниці, ночами нові люди „творили“ свій „праведний“ суд.

Та іноді в Петчиній голові мляво й тупо, немов незграбна риба, яку витягли з морської глибини, ворушилася думка:

— Що ж це таке? Що за час? Що за люди? На що це? І хто, власне, є він—Петька-Пацан у стосунках до всього цього?

І вмирала ця думка, бо вона виходила за коло Петьчиного життя, Петьчиної професії і психології.

Притуплений мозок, неписьменність, темрява зробили його глухим, сліпим та нечулим.

І тому, що риба-думка, не знаходячи виходу, гнила в голові, було якось боляче, неприємно.

... Але бігли дні, бігли степовим кінським табуном і життя змінилось.

Знову відчинились магазини, з'явилося срібло, червінці, в ресторанах заревли оркестри, повії обмотали свої прив'язлі тіла шовками, батистами, оксамитом.

Усе пішло по-старому.

З'явилося бажання ходити на дело—тепер уже можна було піджитися.

Можна додати:

„Нашупав“ Петька дело. Гарне. Пахло тисячами. Узав корішків *: Мішку-Гада і Ваську-Чорного, і пішов.

Дорогою мріяв: вигорить—ех, забенкетую! Аж чортам занудить.

Але діло прогоріло. Злочинців уже чекали агенти Розшуку.

Почалась баталія. Злодії відстрілювались. У перепальці впав з пробитим черепом Мішка. Васька, випустивши шість куль, сьому розрядив собі у висок.

(Він уже був в Одесі засуджений до розстрілу, але ВУЦВК замінив кару 10 роками. Через рік Васька втік).

А Петька „згорів“... На суді йому дали п'ять років...

Ось і вся біографія мого підручного. Про нього ще говоритиму далі—він вартий цього...

* Корішок—помічник у крадіжці.

Кокаїну не було... Красти було нічого... Хіба якусь барахлину, салдатську фуфайку або штани потягнеш і на базарі продаси за кусень хліба.

Руські воювали з руськими. Іноді з кулеметними піснями, з геханнями рушниць у місто заскакували козаки—чубаті, дикі вершники „Тихого Дону“ на маленьких, кострубатих конях.

„Уряд“ викидав свого прапора, розклеював відозви з вимаганням видавати жидів-комісарів.

Висіли плакати: „Ужасы харьковской Чрезвычайки“.

Запам'ятав Петька добре один з них. Було намальовано Христа з великим, дерев'яним хрестом. А Троцький у пенсне, з п'ятикутною зіркою на кашкеті підганяв його бичем.

Ночі були темні, страшні, глухі. На лихтарях страшелезними овочами висіли люди. Язики їм були довгі, сині, блискучі, прикушені нікелевими зубами.

На грудях дощечки з написами: комуніст або жид.

Нічим і похмурим таємником стояв Будинок Контррозвідки. А через тиждень-другий у місто вскакували нові вершники, з п'ятикутними зірками, здіймали з лихтарів мерців, ховали їх з похоронним маршем і вивішували червоні прапори.

Тоді на лихтарях гойдалися інші люди, але тихо і грізно стояв будинок з вивіскою: „Чрезвычайная комиссия по борьбе с контр-революцией“. І ночами гахали рушниці, ночами нові люди „творили“ свій „праведний“ суд.

Та іноді в Петчиній голові мляво й тупо, немов незграбна риба, яку витягли з морської глибини, ворушилася думка:

— Що ж це таке? Що за час? Що за люди? На що це? І хто, власне, є він—Петька-Пацан у стосунках до всього цього?

І вмирала ця думка, бо вона виходила за коло Петчиного життя, Петчиної професії і психології.

Притуплений мозок, неписьменність, темрява зробили його глухим, сліпим та нечулим.

І тому, що риба-думка, не знаходячи виходу, гнила в голові, було якось боляче, неприємно.

... Але бігли дні, бігли степовим кінським табуном і життя змінилося.

Знову відчинились магазини, з'явилося срібло, червінці, в ресторанах заревли оркестри, повії обмотали свої прив'язі тіла шовками, батистами, оксамитом.

Усе пішло по-старому.

З'явилося бажання ходити на діло—тепер уже можна було піджитися.

Можна додати:

„Нашупав“ Петька дело. Гарне. Пахло тисячами. Узяв корішків *: Мішку-Гада і Ваську-Чорного, і пішов.

Дорогою мріяв: вигорить—ех, забенкетую! Аж чортам занудить.

Але діло прогоріло. Злочинців уже чекали агенти Розшуку.

Почалась баталія. Злодії відстрілювались. У перепальці впав з пробитим черепом Мішка. Васька, випустивши шість куль, сьому розрядив собі у висок.

(Він уже був в Одесі засуджений до розстрілу, але ВУЦВК замінив кару 10 роками. Через рік Васька втік).

А Петька „згорів“... На суді йому дали п'ять років...

Ось і вся біографія мого підручного. Про нього ще говоритиму далі—він вартий цього...

* Корішок—помічник у крадіжці.

Котилися пах
Насичене пах
пався місяць. Бл
Я сидів на л
про неї. Про ма
тоді, і таку нен
Сьогодні я
глися. Небезп
з лікарні.

І, коли я чит
нувся до мого

— Вже чита

Обличчя йом
радісно, що в з

Милий Барн

Того, в ког

Промовив:

— Ви щасл

А я не зна

І ось, увеч

Не згадую. Бач

зелена смороди

Ось сонце з

переганяючи од

хмарки, жартів

нові молочно-р

Я (не тепер

в руках.

Чорна сор

в прохолоді ве

аромат, ніби ц

Я читаю книж

Ха-ха. Кни

...Куші розс

Блискають ря

впало на чоло

Мила моя.

вано, говорити

— І ви ту

Я всміхаю

дить до мене

— Можна

і ніяк не змо

(Аня—сес

фабриці).

— Аня, м

дісно тримти

Я відчува

її серце, від

знаю—плакат

коханий, що

вклонитися—

перший і ост

4.

Котилися пахкі хвилі. Звідкілясь бузок—ніжний, солодкий.

Насичене пахощами повітря крутило голову. В синіх кришталях купався місяць. Блідий, мовчазний і прекрасний у своїй мовчазності.

Я сидів на лутці, дивився просто, за мур, за будки і думав... Думав про неї. Про маленьку, русяву дівчинку. Таку милу, просту і чарівну тоді, і таку ненависну згодом.

Сьогодні я прочитав у газеті—вона житиме. Рани вже затяглися. Небезпека поминула. Через два-три тижні хвора виписеться з лікарні.

І, коли я читав це, до мене підійшов Барнатович, тихенько доторкнувся до мого плеча і, лагідно всміхаючись, спитав:

— Вже читали? Видужала.

Обличчя йому сяло. Він радів за мене. Радів, гадаючи, що мені радісно, що в землі не гние ще молода і свіжа, близька мені людина.

Милий Барнатович! Радів за мене, а в самого наливалися тугою очі.

Того, в кого він розрядив нагана, вже не воскресити. І він зідхнув.

Промовив:

— Ви щасливий... Мені приємно за вас... І тихенько відійшов.

А я не знаю—радісно мені було, чи важко?..

І ось, увечері, позираючи в кристалі весняної ночі, я згадую... Ні... Не згадую. Бачу дивний, дивний сон... Фабричний садок, кущі бузу, зелена смородина, пахка акація. Пахка і соромливо-ніжна...

Ось сонце заходить за гору, червоними смугами небо вкривається, переганяючи одна одну, зливаючись у нижніх обіймах; пливуть прозорі хмарки, жартівливо розпливаються і знову на їхньому місці з'являються нові молочно-рожеві коханці.

Я (не теперішній, ні!),—молодий хлопець сиджу на лаві з книжкою в руках.

Чорна сорочка на мені розстібнута, молоді, міцні груди купаються в прохолоді вечірнього повітря, дихається легко—груді так і вбирають аромат, ніби що є сили поспішаючи напитися, випити все до краплі... Я читаю книжку.

Ха-ха. Книжку читати? Який же чудак читатиме її в такий час? ...Кущі розсуваються і з-за них визирав молоді, свіжі, дівоче лице. Блискають рядки зубів, червоніють пухкі губи, світле пасмо волосся впало на чоло і поділило його на дві рівні білі частини.

Мила моя. Моя рідна, близька, чарівна. Вона виходить і, ніби здивовано, говорить:

— І ви тут?

Я всміхаюся... Дівчина в картатій сукні, маленька й струнка підходить до мене й питає:

— Можна сісти поруч вас? Я, знаєте, шукала Аню... Шукаю, шукаю і ніяк не зможу знайти її... Де вона ділася?

(Аня—сестра цієї дівчинки. Вона працює фаговщицею і живе при фабриці).

— Аня, мабуть, на зібранні...—говорю я, і щось у грудях мені радісно тримтить. Радісно і бадьоро.

Я відчуваю пахучу теплоту дівочого тіла, відчуваю, як колотиться її серце, відчуваю усю її молоді, ніжну, багату своєю молодістю. І не знаю—плакати мені хочеться, сміятися, кричати на весь світ, що я закоханий, що в мене кипить юнацька кров, чи впасти навколяшки та вклонитися—не дівчині, ні, а молодості, могутності юної краси, весні, першій і останній весні...

Але я роблю підкреслено-прозаїчнішу річ. Я нахиляюся до дівчини і шепочу:

— Як гарно сьогодні.

Вона мовчить. На щоках її виступає рум'янець, очі грають соромливими вогниками і вона говорить:

— Ви бачите он-ту квітку?—І вказуючи, низько нахиляє голову.

— Так,—киваю я головою.—Я бачу квітку. Безумовно, бачу. Вона біленька з краплинками.

Але вона повертає до мене голову, і помовчавши, сумно і трохи роздратовано говорить:

— Ви нічого, ну, зовсім же нічого не бачите!.. крім своїх книжок... та фабричних дівчат. Он що!

— Ні! Бачу! Усе бачу! Ось що бачу я!—і тисну в обіймах дівчину, вкриваючи поцілунками її обличчя, шию, клаптик золотого волосся.

Дівчина заплющує очі, голова її падає на моє плече і вона, мліючи, шепоче:

— Милий мій...

У цю мить з-за кушів вискакує Шурка, слюсарів хлопчик, метеором проноситься повз нас, на одній нозі, обличчя йому тріумфальне, язик висолоплений. Ляпаючи в долоні і дзвінко регочучи, Шурка на весь садок, кричить:

— Ага. Бачив, бачив. Я все бачив. Усе-е-е!..—І зникає.

Я червоний. Я тримчу від злості. В дівчини вираз ніяковости у всій істоті... А через хвилину ми обоє заливаємось щасливим реготом і нам тепло й гарно...

О, мила година! Далека й...

Але досить про це... Було, минулося... Зараз нема... Клята весна. Клятий місяць та особливо оці бісові солодкі, наркотичні пахощі. Це вони навіяли такий чудернацький, нікчемний сон... Я відходжу од вікна і повертаюся до дійсности.

Дійсність...

* * *

Сьогодні неділя.

Вдень ми вешталися без роботи з кутка в куток. Учора одержували полчку. Камера заворушилася. Шелестіли кредитки, ув'язнені бігали в крамницю і поверталися навантажені різним крамом: милом, тютюном, цукром, салом то-що. Обличчя сяли по дитячому радісно. З сьомої камери зазирнула якась підозріла, обшарпана особа і поманила мене пальцем. Що їй треба? Вийшов.

Постать спитала:

— Монету маєш?

— То що?..

— Завтра у стірку будемо дутися... Заходь—заграємо.

Я вдячливо вклонився й відповів:

— Велике спасибі, друже. Будьте певні, мої гроші, будьте впевнені, у ваші кешені не перейдуть. Дякую за припрошення, але в стірки грайте самі.

Обшарпана постать дуже образилась. Вона заявила, що я кугут, кабло, грак* і, що я падаю** на неї, а вона цього не може виносити, бо дуже нервова і, навіть, їй—особі—недовго впасти і в припадок через „нервне потрясеніє“.

* Всі ті, хто не злодійкує.

** Падати—ображати, зачипати.

Але вона зараз же зникла, як тільки з'явився Сидір Ілліч з великою папкою паперів і сказав:

— Ти знову тут вештаєшся? Дивись мені!

По камері знервовано проходжувався Князь. Він хрускав пальцями, палив цигарку за цигаркою і, ніби на когось вичикуючи, що-разу дививсь у вікно або виходив з камери, щоб зараз же повернутися до неї.

Рижий, що задоволено курив щойно куплені цигарки „Шури-Мури“ (сорок кінців за вісім копійок—крий до схочу), підморгнув у Князів бік і шепнув мені:

— Марафету хоче та в стірки різанутися... І той, ондечки, теж марафету хоче...—І показав на лікаря Наріжного—невеличку, що не зовсім стару, але сиву-сиву людину. Остільки сиву, що голова її здавалася викуваною з чистого срібла.

Я спитав Рижого:

— Де ж вони дістають кокаїн?

Рижий розвів руками:

— Хто зна... Тут дело тьмное! Без бутилки не розберешся... Всього лише п'ятеро з усього БУПР'у добувають марафет... А від кого і як—невідомо...

І, помовчавши, додав:

— Але лікар у стірки не грає...

Я відхнув...

Мій підручний Петька почував себе часом дуже погано. Іноді знесилено випадав у нього з рук молот, і блідий, тримтячий хлопець хапався за станок і з болем стогнав:

— Нюхнуть би... хоч би трохи...

Я знав чого йому хочеться. І надзвичайно зрадів, помітивши, що почав ходити до лікарні, коли Петька відчуває себе краще, а сьогодні він повернувся з лікарні майже веселий і навіть рум'яний.

Тому я попросив Рижого, щоб він нічого не казав Петьці про кокаїн.

Рижий покрутив головою, закупив нову, на диво смердючу цигарку і відповів:

— Добре... Не скажу... Але тобі що? Х-хе... Паханша яка знайшлася... За уркую турбується... Думає з нього людину зробити... Чудак. „Жиганами“* ми народилися, жиганами й здохнемо.

— Кинь, Рижий...—сказав я,—Петька гарний хлопець. І Петька лише прикидається, що він блатний і, що в нього душа жиганська... Крадіжка—Петьчина професія і, безумовно, йому треба прикидатися, що й життя жиганське йому, ой, як до вподоби...

Але тут я подивився на зневажливе обличчя мого слухача і зрозумів, що він а ні крихти не розуміє мене, та й не хоче розуміти.

За спиною я почув іржавий, голосний і потвірний регіт. Обернувся.

Поставивши одну, взуту в шльопанці ногу на моє ліжко, стояв колишній полковник Ляшенко—постать, яку я з першого вечора зненавидів за його самовпевнену і самозадоволену пику, за великі, пишні вуси, що довгими, чорними стрілками відстобурчувались у два боки, за його салдафонську виправку і звичай рахувати себе найрозумнішою й найкрасивішою людиною.

(До слова, підполковника ненавиділи майже всі в камері—за його підлизування до інженерів, за його хитрість).

Я мовчки подивився на Ляшенка і спитав:

— Чому ви так смієтеся?..

* Жиган—непоправний злочинець.

— З вашої молодости, юначе. Бо-же-е мій! Як він ідеалізує цю сволоту, начитавшись мабуть Горького! Говорить про душу, про переживання якогось Петьки—блатняка, співчуває якомусь замурзаному Рижому... Ха-ха-ха!

Полковник не договорив. Замість нього докінчив злий і знервований Князь:

— Тому самому брудному Рижому, в якого ви їли пайки чорного хліба, коли він лежав слабий на малярію! Я не помиляюсь?

Ляшенко випростався:

— Що-о-о?—скрикнув він.

— Те, що чули.

— Та як смієте ви мене ображати так? Як смієте ви, у присутності цих хамів, знижувати мою дворянську достойність? Як?!

— Годі!..—перебив його Князь,—„шляхетська честь!“ Дворянське достойнство!—„боярская іменітьсть“! і... пайки хліба, що ви з'їдали в Рижого... А що, шановний добродію, чи з вас це все не вибило дурости? Хе! Дворянська достойність? Завели колись грамофона і слухали його... І рахували себе діамантами людськості, велетнями, а Рижих—жебраками „відами животнох“... Усе для нас!.. Усе наше! А музика солодко-солодко грала, всипляючи в нас рішуче все... Так і заснули, зачаровані своєю величністю... А коли прокинулися тварини, підмінили пластинку, і грамофон уже шкварить „Яблучко“ або „Бариню Московську“,—і час інший, і пісні інші... А ми все ще зачаровані і не помічаємо, що грамофон грає іншої пісні, а ми в ВУПР'і, поруч з Рижим і... навіть їмо їхні пайки... А час би вже помітити, кинувши до чортової материв все наше дворянське достойнство або шляхетську честь. Дурниця!..

Злидений полковник аж тримтів від лютости. Обличчя йому налилося кров'ю, і нагадував він мені павука, від якого втекла обплутана павутинням муха.

— Мерзота!—скрикнув він.

— Дякую за комплімента...—Зі спокійною посмішкою вклонився Князь (До слова, прізвище йому Бойер).

— Гидото!—Ще лютіше зарепетував Ляшенко.

— Згоден...—Також посмішливо відповів Бойер.

Його спокій привів Ляшенка у такий розпач, що бідолага аж забризкався слиною.

А навколо Князя та колишнього полковника зібралася юрба в'язнів і на кожну гостру і єхидну Князеву відповідь голосно реготалася й скрикувала:

— Браво, Князю!

— Крий його високоблагородіє!

— Ану-мо, ну-мо його!

— Го-го-го!

Нарешті полковник кинув останнє—мерзота, штучно-гордо випростався і, повернувшись ліворуч—кругом, зацокав шльопаннями по асфальту.

— Може на дуель викличете?—гукнув навздогін Бойер,—га? То тягніть дві мітли—влаштуємо турнір!

Але нещасний полковник уже не чув останніх слів. Сливе всі мешканці камери голосно реготалися.

Лише Барнатович сидів за столом і мовчки грав у шахи з Сидором Іллічем.

Лікар знесилено підвів голову, його колись надзвичайно красиве обличчя було біле, як мармур, велике чоло зморщилося.

Він тихо сказав:

— Боже мій... це люди... люди тисячорічної культури... і вони... так... як п'яні візники... де ж вона... культура їхня?... Була? Здається так... А в БУПР'і вони загубили її... І не БУПР тут винуватий... а... те... що культура наша була гнила... ми прикидалися лише культурними... І, схиливши на груди голову, мало не заривав:

— Боляче... боляче як... Усе те, чим жив, що вважав за прекрасне, дійсне— було лише маревом. А дійсність— гниль, труха, мертвечина...

— Вам шкода цього?—спитав я.

— Ні... Мені шкода того, що я, живучи в цьому багні, сам згнив, згнила моя душа, очі мої вигнили... і того, нового, дійсного, що йде невпинним кроком, давлячи нас своєю п'ятою—я вже не забачу... А воно, мабуть, прекрасне, мій друже... Яке воно прекрасне, вже хоч би тому, що живе...

Останнє слово Наріжний вимовив твердо й виразно. І очі йому, надиво неживі, затягнуті сльодою, на мить блиснули. І також раптово зелені іскорки зникли. По щоці текли дві великі, мутні сльозини. Наріжний витер хустинкою обличчя, прижмурився і штучно-стурбовано сказав:

— Очі болять мені... Сльозяться... Окуляри треба мабуть...

Так... Окуляри... Але інші окуляри...

За тиждень я встиг познайомитися з Наріжним. Мовчазний, хоруватий, він завжди тихо сидів у своєму кутку, читаючи книжку або дивлячись у стелю нерухомими своїми очима.

І лише іноді він оживав, довго і палко розмовляв, розмахував руками. Любив говорити про літературу. Знав її добре, стару й нову і, взагалі, ерудицію мав величезну.

Я сперш здивувався—як ця тиха, журлива й роздумлива людина влучила навпростець, у 9-у робочу камеру БУПР'у?

Розказав мені Рижий про лікаря.

Злочин лікарів був на-диво відмінний—Наріжний зробив важку операцію хворій на дифтерит дитині. Після операції у розрізане горло встромлялася трубочка, у яку стікав гній.

Знервований, стомлений за кілька ночей коло дитини, Наріжний нарешті доручив слідкувати за хорим черговій сестрі, а сам пішов спочити.

Сестра, колишня баронеса, вже підстаркувата жінка, посидівши кілька годин коло дитини, заснула. Гній закупорив трубку і дитина, задихнувшись, померла. Через годину прийшов Наріжний. Забачивши мертву дитину, він збудив сестру, мовчки вказав їй на синій, скарьожений трупик і сказав:

— Ходімте.

Тримтяча, бліда сестра йшла слідом за лікарем, плакала і крізь схлипування говорила:

— Скажіте, що мне будет? Вигонят со служби? Опять на Біржу? Ах, я не могу! Простіте меня!.. ведь я за это і под суд могу попасть? Какой ужас... Тюрьма... Салдати... пінкі... Боже мой!

Прийшли в кабінет.

Наріжний посадив на стілець сестру, спокійно витяг револьвера і, не кажучи жодного слова, вистрелив у сестру.

Куля пробила мозок.

Засудили Наріжного на два роки. У своєму останньому слові він сказав:

— Винуватий за те, що забив... був страшенно знервований... знервований до притуплення мозку. Зробив злочинство якимось автоматично. Перетомився... багато роботи... помучився з пацієнтом... врятував...

і через ледашу сестру загинило молоде життя... До того ж, я хворий на наркоманію.

Далі хотів говорити, але махнув рукою і лише промовив:

— Не розумію й досі, як я... забив людину. Я, що навіть досі боюся крові і ненавиджу таке явище, як людська смерть?..—І сів...

У БУПР'ї Наріжний почав опускатися. Відпустив собі бороду, цілими годинами мовчав, нюхав кокаїн. І часто я ловив його здивований погляд на ґрати, залізні двері і тюремні ліжка, неначе б лікар питав сам себе:

— А це що?.. Камера?.. Ґрати?.. Стрівай?.. Яким же чином я тут опинився?..

Відповіді не знаходив... І Наріжний знову закликав.

Дивувався і я, дивлячись на тихого, симпатичного Наріжного або, розмовляючи з ним:—невже він справді зробив цей вчинок, такий дивовижний і несподіваний? Чудне життя.

І багато неймовірного можна записати у його зшитку, у відділі „Чудноти, химери“.

...Сотні злочинців пройшли перед моїми очима. З десятками я був на „ти“—спав, їв з ними, ділився тютюном, навіть думками. І серед них було лише небагато таких злочинців, як Наріжний, що, зробивши вчинок, довго жахаються його і здивовано запитують:

— Невже це зробив я?.. Ні! Тут якась помилка.

Я знову ухилився від описування нашого побуту, взявшись за характеристику лікаря. Це, кажуть, поганий звичай, але люди й побут їх—не одне ціле хіба?

Повертаюся до побуту.

5.

Сьогодні в кл. ім Леніна при БУПР'ї № 1 відбудеться постановка Живої газети, після—кіно-фільм „Спартак“. Запрошуємо товаришів з'явитися з камерними квитками.

Морвиправчастина.

У нашому подвір'ї висить велика різнокольорова афіша. Натомість в'язнів читає великі літери.

Чути радісні викрики:

— Дайош кльош!

— Оце добре!

— А то нудьга!

— Частіш би!

В'язні передягнені, вмиті, зачісані. Обличчя задоволені. Ще б пак! Жива газета, ще й кіно!

Це тобі не кожного дня трапляється. Раз на тиждень і лише останнього місяця зачастили трохи.

Я теж вирішив іти до клубу. Годі нюні розпускати. Скидатися на Наріжного?!

Я з жалістю дивився у той бік, де височили стіни слідчого корпусу. З-за ґрат визирали в'язні.

Бідолаги! Вам не піти в клуб або в бібліотеку, аж поки не засудять вас.

На сонечку грівся мій підручний Петька. Він сумно дивився на юрбу людей, що гомоніла коло афіші і чухав потилицю.

Я підсів до нього:

— Ну, як воно, Петю?..

— Паскудно,—зідхнув Петька.

— Чого?

— Того. Он стоять, гади, афіші читають... підуть у клуб... А тут єсиди, як гад, у камері... Неписьменний я... Що я там зрозумію? Ні... їд-рьоної кішки!

— А ти вчись письменності. У лікнеп ходи...—Петька перелякано замахав руками:

— Ні, ні. Ну, його до мента в камеру. Щоб я кожного дня ходив на навчання, сидів там та слухався соплистої вчительки? Ні за що!

Я пропонував:

— Ходім, Петю, зі мною, я тобі читатиму написи і розказуватиму.

Петька радісно схопив мене за плече:

— Ну? От добре!

І розказав:

— Я, братішка, знаєш, усього раз був у кіні... Буханувши* трохи, зайшов туди... Голова крутиться, на полотні все крутиться, люди бігають, стрибають, руками розмахують, а що воно й до чого—їй'пра, не знаю... Написи різні, літери... Коли б умів читати, знав би, бо попереді мене сиділи дві штимпихи і все говорили: „ах, замічательно как...“—знали, значить, що до чого... Аж коли світло запалили—зирк я, а за мною стежить якась пика... капосна така... лягавий значиться; вирішив я „ходу“. Лягавий за мною, я від нього та на Банний провулок, по-за церквою у підворотті і—фью: сплітував від мента... І на другій маліні ночував... Більш у кіни та тіятри не ходив, а завжди заздрість брала, коли бачив натовп шпаків коло театрів... Їм, значиться, можна, а мені ніззя... А так хотілося знати, що воно там робиться...

Петька зідхнув.

У нього гарна риска—риска цікавості. Ні-ні та й виникає вона. Це добра ознака—значить Петька ще не зовсім ступів у своєму поганому колі.

Не в багатьох злодіїв на волі знайдеться бажання піти до кіна або є заздрість до шпаків, що скупчуються коло театрів. Краще він прогає вечір за картами або за горілкою, між повій та товаришів. (У БУПР'ї крадіжки залюбки ходять до клубу, бо іншого нічого не лишається). Тому мені здалося, що з Петьки ще може будуть люди.

Я, всміхнувшись, сказав:

— Ну, нічого Петю... тут уже за тобою лягаві не стежитимуть, бо від цього тебе захищають ґрати, брама та стіни... А картину я тобі роз'ясню... Добре?..

— Спасибі,—відповів Петька,—ти гарний парняга, хоч і грак...

І з насолодою, схопивши всіма грудьми п'яне, весняне повітря, бадьоро штовхнув мене під бока:

— А й гарно ж жити на світі. Ти ж дивись. І БУПР'ї є, і камери, і менти, а жити як хочеться. Аж тримтиш, йолки-палки. Я оце коли пропарився в слідчому сім місяців і прийшов сюди—ніби на світ народився. Їм добре—це раз, сплю—це два... Ку-уди там. На волі так себе не почував... Може це тому, що гамири не п'ю і марафету не нюхаю, га? А до того ж і весна...—І вже сумно додав:

— Тепер би лише на волю... Ех.

Я замовчав, але подумав:

— Ні, Петю... краще б тобі трохи посидіти тут... Це буде краще для тебе, для майбутнього твого...

Я вже говорив, що Петька рідше став тікати від роботи. Зараз додам:—тепер він зовсім не плітує. Навпаки—мій підручний почав навіть виявляти цікавість до роботи...

* Буханути—випити

Три тижні тому в мене трапився з Петькою інцидент. Сидір Ілліч дав мені спішну роботу. Я туди-сюди—мого Петьки нема. Кинувся за котли: він сидів там і, блаженно всміхаючись, робив з недокурків цигарку. На сонечко шулився—ну, точка тобі в точку:—ведмежатко в звіринцю, що сховалося від людського зору і насолоджується самотністю.

— Петька!—звернувся я до свого помічника,—ти знову за котлами?

— І знову за котлами я...—похмуро відгризнувся він, дуже незадоволений порушенням його насолоди.

— Ти довго ще будеш валяти дурачка?—спитав я.

— Довго... Буду валяти... А от і буду...—злорадо відповідав він на моє запитання.

— Ой, Петько...—хитнув я головою,—дивись, Петько, доплигаєшся.

— То що?—вишкирився підручний.

— Скажу Сидору Іллічу... Виженуть тебе з майстерні... Досрочного позбавлять... інші куритимуть цигарки, а ти недокурки збиратимеш, інші хлібець білий їстимуть, а ти на фунті чорного сидітимеш... Подобається тобі це?..

— Мені це не подобається,—сплюнув Петька і додав,—а ось ти, стерва і кугут, і „пришив“* би я тебе, коли б ти мені на слободі в темному кутку зустрівся... Гад. Плювати я на тебе хочу.

— Невже?—здивувався я,—за що ж?..

— Щоб не примушував робити... А то дасть мені капость якусь тримати, і стій так дев'ять годин... А мені плювати. Не хочу. Ти б мені цікаву роботу дав, може б і робив я...

Ага. Ось чого йому треба. Добре... Через два дні я дав Петьці дрібну, але самостійну роботу. І що ж?

Мій підручний узявся за неї охоче, працював майже не відходячи від станка та тисків і не ховався в котлах. Навіть покурити вийшов усього двічі, і повернувшись, зараз же запопадливо взявся за роботу.

Вийшов зі свого кабінету—маленької кімнатки—Сидір Ілліч, підійшов до мого місця, обличчя йому здивовано зморщилося, потім Сидір Ілліч сплеснув у долоні і рот йому розтягся в широку, радісну усмішку.

Скрикнув старий:

— Петю. Голубчику. Працюєш, га? Ах, ти ж молодчага. Ах, ти ж хлоп'я моє гарне. Курити хочеш? На.

Дав Петьці цілу пачку цигарок першого сорту і дивиться на нього поглядом матері, яка бачить перші кроки свого сина.

Петька почервонів, радісно заховав подарунок за пазуху і знову взявся за ножовку. А ледви завідувач зник, як до Петьки підійшов Пашка-Коза—найперший ледащо і картюжник і з глибоким призи́рством, з блатними викрутасами в голосі сказав:

— Ряботайш? Ря-б-ботай. Пахан ішо цигарок дасть. Ех, ти, кугут. Штимп. Через теб'я і нас нажиматимуть, стеровець, душа з тіб'я вон.

Але Петька сливе не чув свого колишнього товариша—так він закопався в свою працю.

З того часу Петька зовсім покинув тікати від роботи.

А оце недавно, уперше самостійно зробивши водопроводного ґранта, він ляснув себе по стегнах і з дитячим здивованням скрикнув:

— Ну, йолки ж тобі-палки і синя пляшка, не диво тобі, га? Був шмат заліза, а став ґрант... І це зробив я... Я зробив... Своїми власними руками... Цими самими... Це ж, нарешті, цікаво і зовсім не важко.

І тоді я забачив, що Петька вже трохи зрозумів радість творчості.

* Пришити—пристрелити.

Спитав:

— Ну, як, погано на роботі?

Відповів Петька так:

— Боявся я роботи... Ніколи не працював... Урки бояться праці... Незнайома вона їм і, тому—страшна... То й не вчив мене ніхто працювати... А зараз, коли почав сам працювати,—то коли б опинився знову в слідчому корпусі—здох би з нудьги...—Зараз я бачу багато блатних, що працюють охоче, але не менш і ледирів, що так шпиняють очима, як би це „дряпнути кігті“ *. Але, здається мені, що дай їм цікаву роботу—самостійну, творчу—вони працювали б з більшою охотою, вони навіть полюбили б працю...

... Грядки обросли пишною, зеленою травою... Водограй бризкав угору срібними каскадами, краплини падали на траву і вона журливо, ніби крізь сльози всміхалася косим, сонячним промінням.

На подвір'ї в кутку юрба в'язнів грала в довгої лози. Іноді, хто-небудь перечепившись, падав на землю і тоді лунав дружній регіт.

Друга купка оточила Рижого. Хтось єхидно говорив:

— Та кинь ти, Рижий, на пушку брата. Який ти урка? Понтовіло ти.

— Сметанку та масельце з комор тягав,—підтримав глузливо другий в'язень,—або овес у візників.

— Брешете!—похмуро і злісно виправдувався Рижий,—брешете, гади. Я он у Лисаветі-городі найпершим блатним був. У галіхве завжди ходив. А ципочка в мене була—фартовая бабьонка,—льосові панчохи носила і в шовки одягав я її... Любила мене і завжди казала:

— Коли ти вмиреш, мій коконько, то й я з горя повішусь...—Я й з генеральною жив.

— Затулись.

— Цить.

— Хо-хо-хо!

— З Тьмутараканськожаб'ячою генеральною.

— Тут я в кустюмі хвігаро ходив,—уже гублячи ґрунт, але ще не здаючись ворогам, відгризався Рижий.

— Кустюм хвігаро?—хапаючись за живіт, майже качався по землі Коновченко (по блатному його називали Вухом),—хв... хві... гаро... А в БУПР тебе привели босого та в подраних штанах, а в сорочці було стільки вошей, що тебе загнали під нари спати. Затули писок, тріпло.

Тоді Рижий густо почервонів, очі йому наповнилися слізьми і він крізь ридання закричав:

— Шпана ви мізерна. Пацани. Що ви бачили? Що знаєте ви? А я он Горького бачив у порту Миколаївському... Максима Горького, що про босяків та урок писав... І... тигру бачив я у звіринцю... страшна, оката й ряба... А ви що?.. Нічого ви...

Це був останній козир у руках Рижого. Правда, він викликав ще безглуздіший регіт, але затурканому, невдалому Рижому треба ж було щось говорити, щоб хоч трохи, коли не підвищити, то хоч поставити себе врівень з цим глузливим натовпом.

... Власне, відбувалася кожноденна потворна, гідка сценка—купка ледачих по роботі в'язнів з Козою та Вухом на чолі в'їдалися до Рижого.

Глузували над ним цілими годинами, оточивши жертву щільним колом, реготалися, нагадували йому, як колись такий то Данько-Лохань, у ночліжці за гривеника вимажав йому калом обличчя, а в тій ночліжці Рижого примушували завжди спати під нарами і кидали на нього недокурки, брудні ганчірки, мочилися у щілини, а коли він хотів виповзти

* Дряпнути кігті—в'їкти.

з під нар, його штовхали ногами, заганяли назад. І це все робили за те, що колись у якійсь ночліжці голодний Рижий украв у Вуха недоїдену булку і недогризок ковбаси.

Блатний же, що краде в свого, заплямовує себе навіки. І от навіть через п'ятнадцять років, не в старій тюрмі і не в ночліжці, а в Будинку Примусових Праць над Рижим щоденно дико і безжалісно глузують.

Я довго дивився на цю гидоту. Довго все тримтіло мені в середині і до гострого болю горів мозок. Не Рижого шкода було мені, а людини, яку перевертали в затурканого звіря.

І я не стримав себе. Нарешті прорвалося. Я скочив на ноги. Барнатович, що сидів коло мене, схопив мене за руку і стурбовано спитав:

— Ви куди?

— Пустіть,—скрикнув я, і відчув, що голос мені був якийсь чужий, химерний.

— Не ходіть туди... чуєте? Не треба... Я сам уже думав про це... Ми звільнимо його від тих ідіотів іншими шляхами... Не ходіть, бо наживете собі лютих ворогів...

— Плювати мені,—відрубав я і вирвав руку...

Турботи Барнатовичеві були даремні: ні з ким я не завівся—я просто спокійно, дивлячись в очі блатним і не мовлячи а ні слова, узяв за руку Рижого і повів його в камеру. Він покірливо йшов за мною, дихав важко, сопів носом.

І, лише коли я поклав його на ліжку—сердега розридався. Брудними пальцями скуб він ріденьку свою бороду й по баб'ячому, тонко голосив.

— Не плач, друже,—сказав я йому,—цить. Плюнь на них... Чуєш, плюнь. Рижий ще дужче заголосив:

— Замучили вони мене... сволочі... замучили... скрізь вони мене знаходять... скрізь... і на волі... і в в'язниці... Мучать мене... Правдою мучать... ріжуть правдою... Завжди голий я ходжу... обідраний... Краду погано, а робити не вмію... раніш не вчили—візьмуть у кутузку, одшмагають нагаями, продержать два-три тижні... Дрібні речі крав я... тому на довго не садовили. А тепер сили вже нема... у ночліжках залишилися... А вони знають це все... і шкилюють, і глузують, що я з волі в БУПР обідраний приходжу, а з БУПР'у на волю—зодягнений... Важко мені... А я Горького Максима навіть і не бачив... Чув лише у Миколаєві, як одна панночка говорила другій:

— Сьогодні Максим Горький їдет в Італію.

— Єто тот... пісатель... которий про босяков пішет, про таких вот?..—і на мене вказала.

— Да... про воров і босяков...

А я й пішов до порту, хотів подивитися на Горького. Та мене звідтіль кудками погналі... Так і не побачив... І тигри не бачив... Чув лише, що страшна та смугаста... А їм говорю, що бачив... Вони ще гірше глузують, а мене як ножом ріже, бо я ж і сам зараз вірю, що бачив... це ж у мене єдина втіха... Ляжеш і думаєш—а яка вона, тигра? І бачиш її... боже мій... Гади, сволота! Усе б віддав, щоб хоч одного з них знищити... У Розшук би поступив, коли б узяли. Я б їм дав...

І довго скаржилась мені ще маленька тілом і своїм „я“ рижя людина... Зайшло сонце.

6.

Ішли до клубу втрьох: я, Петька та Барнатович. Уже стемніло. Землю обіймала ніч. Обійми були пахкі й гарячі.

На душі мені було важко. Мочальна борідка, сіре обличчя, тонкий верескливий голос Рижого досі відбивалися в мозку, досі стояли перед

очима і дзвеніли в вухах. Хотілося забути—не забувалося. Я мовчав. Мовчанку порушив Барнатович:

— Я радий, що ви не заперечалися з тією гидотою.

Мені зараз було байдуже. Тупо боліло серце.

Відповів:

— А-а. Краще б з ними було заперечатись... Сьогодні мені важко... за людину важко... за себе... за вас... бо й ми з вами могли б народитися рижими.

— Ну, це туманна філософія. Містика... Давайте про дійсність... А дійсність така:—цю сволоту треба за вушко та на сонечко...

Петька сплюнув. Жовтий лихтар кинув на нього світло і я забачив, що обличчя Петьчине було зморщене і напружене. Хотілося, видно, сказати щось і не наважувався. Нарешті винувато сказав:

— А все ж таки сволота ми, блатні... В чужих—тисячі тягнемо... А в свого, здихаючи з голоду, Рижий хріновину якусь спер—булку та недогризок ковбаси і за це п'ятнадцять років Рижому не дають життя... Ім'я він своє забув, прізвище, життя своє може... за цей недогризок... Морди б нам, таким обплювати... а хіба б він, Вуха, дав би Рижому цей недогризок, коли б той попросив? Не дав би... І не голодний був би, а не дав би... Бо він себе паном почував, Вуха... Краду, мовляв, вдало, навіть ковбасу їм, а ти невдалий—не жереш цілими тижнями... То й плюю я на тебе... Тут і ми, як кугути... А ку-уди там: поговори з нами... брати... товариші... А хоч хто до нас зайде з передачею на кічу? Ніхто... Хіба „корішок“, якому пощастило не згоріти, та й той лише тому, що боїться, щоб не засипали його...

— Сво-лота ми...—і з сумом додав:

— Рижого й мені завжди шкода...

Барнатович здивовано позирнув на Петьку:

— А ти, Петька, здається, гарний хлопець...

— Може й гарний,—журливо всміхнувся хлопець,—може я був би ще чим, коли б хто раніш помітив, що гарний я... А зараз пізно...

— Не пізно, друже... Пізно? Пізно є лише одна річ—смерть... А до неї все не пізно. Ти це собі і на носі зарубай.

Кілька хвилин коло контрольної хвірточки Петька важко сопів і, вже коли ми перейшли на третє подвір'я, він з глибоким роздумом сказав:

— Хто зна... може й зарублю... Може... Двигатель мені потрібний...

— Який?

— Такий... Щоб котлолок варив—значиться, щоб знав я, що воно й як, і хто саме є на світі я, і...

Петька зам'явся. Кілька хвилин він, видко, з напруженням думав:—казати чи ні?

Була боротьба важка. Уперше хотілося висловити давнішню думку, що до цього часу тайлася в душі, глибоко захована від чужого зору.

Але сказав соромливо й тримтяче:

— Баба... жінка... хороша баба... не така, як усі ті, яких я на волі знав... То—стерви... А баба, братішки, то—велика сила. Та де ж її знайдеш, бабу таку? Вона й близько до мене не підійде і сумно махнув рукою.

Важко замислився.

Коли увійшли до клубу, я забачив:—Петьчине обличчя посіріло й засмутилось; дві зморшки лягли коло рота. Довгою долонею Петька ворухив своє непокірливе, буйне волосся і намагався на нас не дивитися. Каявся він, що висловив нам, чужим йому людям, свою таємницю; чи що інше ссало його мозок—мені невідомо. Розпитувати хлопця не хотілося. Прийде час, усе сам розкаже.

Зупинилися біля дверей з написом: „Клуб“.

До початку ще була година.

За звичаєм актори спізилися.

Я увійшов у бібліотеку й сів за довгий стіл з купами журналів та книжок. Біля мене сиділа маленька, роздумлива людина й читала товсту книжку. Іноді вона замислювалась, ворушила припухлими губами і щось занотовувала в записну книжку.

Напроти—Сашко Польовий, позіхаючи, дивився з призирством на маленьку людину і що-разу плював.

Потім з нудьгою спитав маленького:

— Що ото записуєш?

Маленький охоче відповів:

— Незрозумілі слова... Щоб, стало буть, після спитати в бібліотекарки, що вони визначають.

Рот Сашкові скривився, і від цього перекошилося все його рябувате, подзьобане обличчя.

— Незрозумілі слова?..—з якоюсь злістю в голосі спитав він,— а нащо вони тобі, ці самі незрозумілі слова? Шамать вони тобі дадуть, або з кічі випустять? Ех, ти птаха в клітці. Сидить, злиденне, і незрозумілі слова записує. Попка. Чи на цвинтарі хрести від твого розуму порозумнішають, коли здохнеш?

Маленька людина спокійно перекинула сторінку журналу й добродушно всміхнулася:

— Сам ти попка... Сидиш отут і нудишся... А з нудьги не знаєш, що й робити. Чи головою об стінку битися, чи стінку головою бити... А на волю вийдеш—ку-у-ди, яке гарне життя твоє. Тільки й знаєш, що з хомкою на дело; потім пити, битися, в стірки програватися і так „уюсю жість холодком“... Ку-уди, яка гарна „слободушка“ ваша.

Сашко Польовий поклав волохатий кулак на стіл, грізно вишкирився і тихо, але люто проричав:

— Ти про слободушку цить мені. Душу вишибу.—І трохи піднявши кулака, спитав:

— Чим пахне?—Могилою... Про волю мені не шамаркай... Чердак розвалю.

— Мені плювають...—відповів маленький,—розвалиш—дурак будеш... А я тобі про навчання говорю.—Перекривив:

— Земля на цвинтарі порозумнішає. Хе! Я ще здихати не думаю... Я думаю ще на волю вийти. А там, за брамою, на волі—дурні в люди виходять. От я й не хочу даремно тут часу гаяти. Радії ніякої нема дурнем на волі гуляти...

Польовий скубнув себе за чуба і тихо посміхнувся:

— Воля... І воно про волю... миша ти книжкова. А знаєш ти, що є воля?

— Знаю...—твердо відповів маленький, і знову встромив палкі свої очі в книжку.

Сашко з грюкотом одсунув лаву і вийшов з бібліотеки.

Він щось ще говорив, але останніх слів його я вже не чув.

Мою увагу притягло обличчя бібліотекарки. Молоде, з усмішкою, з рожевими вустами (не нафарбленими, а справжніми рожевими вустами), з попелястими кучерями і вузьким, японським розрізом очей, що ніби ховали безупинну усмішку й молоду буйність. Це обличчя було мені знайоме, та тільки так, що доведеться ламати голову над тим, кому воно належить...

Мозок напружено працював. Події плігали одна за одною, обличчя пробігали різноманітною довгою низкою, але цього обличчя

поміж них не було. І... несподівано я скочив з лави. Стій. Здається, згадав. Але голос її, голос треба почути. Як божевільний, підскочив я до бібліотекарки:

— Книжку мені.

Вона трохи здивовано, трохи посмішкувато підкинула вгору очі і раптом в них промайнуло напруження:

— Вам яку книжку?

А-а! Вона!!

— Тоню!—скрикнув я,—здоровенька бувай, Тоньок.—Довгий допитливий погляд на мене. Потім по обличчю розлились радість, щастя зустрічі з товаришем після довгих років і непорозуміння.

— Андрій. Щоб мені з міста не зійти, Андрій. Він самий. Та давай же мерщій руку. Другу, другу руку давай. Обидві. Третьої нема? Ах, шкода. А ну, стій—роздивлюсь хоч: який ти є? Ой, і не пізнала б, коли б на вулиці зустріла тебе. Милий Андрійчику. Друже мій, товаришу. Живий ще? А ліс пам'ятаєш?

І тихенько, ніжно:

— І наш останній поцілунок? Усе пам'ятаєш? Згадав? „Японку“ згадав? Ну, а як я?

— Така ж сама, засміявся я,—таке ж цуценятко, як і було. Одчайдушне, жартівливе, буйне цуценятко... Ах, Тонюсько, Тонюсько. Де довелося зустрінутися.

Ніби згадавши, Тоня хапнула мене за руку і здивовано скрикнула:

— Але чекай... ось що... Ти... ти тут яким чином?

І тут у мене ніби захолонуло щось у середині.

Стиснуло в горлі.

Я здушено відповів:

— Я—в'язень.

— Ти? В'язень?

Довга і важка мовчанка. Тоня підводить на мене своє обличчя, суворо й пильно дивиться на мене в вічі і говорить:

— Андрію, чому ти мовчиш? Хіба не ми з тобою билися плече з плечом, там, у горах? Ні, ми. Хіба не жили в лісі два тижні, чекаючи на смерть? Ми рятували одне одного. Ми боролися за життя і ділилися думками. Ми були закоханими й товаришами. Так чому ж ти зараз ховаєшся від мене? Ми знову будемо товаришами, коли... коли ти не зрадив тій справі, за яку ми тоді боролися...

Я знову відчуваю у всьому тілі весняні теплоти й говорю:

— Я стріляв у свою дружину, Тоню... і важко поранив її...

Тоня з полегшенням зідхає, але очі її темнішають!

— Ах, ти буйна голова. Буйна. Така, як і була. Не змінилась, а час міняється.

— Так... я це зрозумів, коли забачив бупрівські стіни... І тоді ж я вирішив загнущати себе... да, Тоню... Я зараз зовсім не той... Від цього мені радісно і... і трохи журно...

— Чудний... Не треба журитися об тім, чого нема... Не плач по мертвому... Але слухай—у тебе є дружина?..

Голос мені дрижить і я тихо відповідаю:

— В мене зараз нікого нема... Я радий, що знайшов тебе... може хоч ти, Тоню...

Але мене хтось сіпнув за рукав:

— Ходім. Уже початок.—Петька: обличчя таке прохаюче. Відмовлюсь я—заплаче хлопець. Я, вичикуючи, дивлюсь на Тоню.

Вона говорить:

— Іди... Завтра вдень тут буде мало людей — ми про все поговоримо...

Я йду за Петькою, незадоволений тим, що він перервав нашу зустріч, у очах мені плигає Тоніне обличчя і я думаю:

— А вона, як... одружена? Є чоловік? Який? Чомусь її чоловіка уявляю я собі миршавим, поганеньким, дурним, і взагалі обдарованим усіма дефектами, з образою уявляю, як він, лягаючи спати, здійсмає свої чоботи і самозадоволено позирає на Тоню.

А потім, у ліжку, обіймає своєю поганою рукою її гнучкий стан, важко і потвiрно дихаючи. Дуже лютую на уявлену постать і зараз же соромлюсь своїх думок. Петька питає:

— Знайому зустрів?

— Знайому, Петю, найкращу знайому,—вже радісно всміхаюсь я, і мені від радості хочеться міцно притиснути до себе мого гарного, милого Петьку.

Петька зідхає:

— Гарна бабьонка... душевна... Вона двічі приходила до нас у камеру (ще в слідчому сидів я) лекції читати і я завжди думав:—ех, яка гарна бабьонка і зовсім вона на штимпиху не схожа... Проста... вона душею... і тілом проста... губи навіть не напوماджені... тому й хороша...

Дзвоник.

Ми прискорили кроки.

7.

Казати про нашу Живу газету?—Нічого. Мала вона гострі, злободенні місця. Були й невдалі. Грали ув'язнені.

Особливо запам'ятував з інсценіровки постать Марусі Бобрової, що щедро розкидала могутнє, дзвінке золото свого голоса, тримтячого й ніжного і, коли треба дужого, такого дужого, що завмирала на мить душа і ставало солодко і млосно. Петька сіпав мене за рукав і з підвищенням шепотів:

— Слухай... Це ж Маруська співає... Наша, блатна. Маруська Боброва.

— Що-о? Блатна?—Я недовірко позираю на Петьку. Виявляється, що так... Петька не брехав... Маруся Боброва була злодійка, відома злодійка і напів-повія.

І зробилося мені відразу сумно і гірко. Сумно за свою прекрасну, многострадальну батьківщину—таку талановиту і таку нещасну.

Скільки талантів, може невиявлених геніїв, замість того, щоб бути, як і всі люди, лежать у них, ці таланти, під ногами, у бруді, у багні, напівпридушені.

Майнуло в голові минуле... Той час, що вже вмирає, корчачись в агоніях, але відстоюючи кожную мить свого життя, щоб виплеснути зі свого смердючого рота ще новий потік гною, бруду на милу землю, те минуле, винувате... І ми всі, що зібралися тут, його недобитки, вигодовані, замість материного молока, гидотою його харкотини...

Я вже майже не слухав Живої газети. Давило на груди велике й моторошне. Хотілося крикнути на всю залю, і я зціплював зуби, щоб не скрикнути.

Да, цей крик—вирве мій розум, вирве назавжди...

Зробилося легше, коли засвітилися вогні... Коло мене, сяючи повнолицим місяцем, сидів Петька і ляпав у долоні, скрикуючи:

— Бра а-а-в-а-а!.. От молодця, га? Культурні, гади. Усе знають, що сказати, що проспівати, та усе ж тобі, не аби як, а до діла, складно так, гади. А танцюють, зануди, га? Отой, маленький... як дзига, крутився і підстрибував і пальцями клацав. А Маруська виспівувала, душа з неї геть, га?

Праворуч, притулившись щільно до мене і низько звисивши голову, сидів Рижий.

Я звернувся до нього:

— Гарно?

Обличчя Рижому засяло:

— Ой, і гарно ж!

Петька сказав:

— Ходитиму тепер кожного разу на приставленіє...

Рижий роздумливо й трохи поважно:

— А я у лікнеп ходитиму... Письменности буду вчитися...

Махнув рукою Петька:

— То буза. Я—ніколи. Коли б не вчителька, то й ходив би... А то якась соплячка вчити мене, гримати на мене буде?! Та й нудно. Кожного дня.

Ззаду Князь говорив Пашці-Козі:

— Ти говориш—ота смашна, чорнява? Громадянине, в тебе нема естетичного смаку... В неї товстий зад, товсті ноги і груди, як у київської перекупки... Правда, потриматися є за що, але ж... Мені, власне, подобається ота худорлява, білолиця з замріяними і сумними очима... Ти не думай, Пашка, на прізвисько Коза, що я такий ідеаліст і наївний хлопчик... Ні, Козо. Помиляєшся... Я вже дорослий, занадто дорослий для того, щоб не знати, що сумні очі—ознака шлункової хвороби—запору або „швидкої Насті“... А замріяність, то вона прикидається... „рисується“... Але все ж, Козо, я люблю таких... Я прикидаюсь, що вірю, ніби у випаді її очей відбиток світового страждання, болю за людей, за їх бруд і темряву, а не шлункові болі...

Тоді довго і смашно вилаявся і сказав:

— Ти—ідіот, Коза. Твій мозок не більший від пташиного. Нічого ти нічого не розумієш, балда ти китайська...

Я оглянувся на Князя. Смертно-бліде обличчя йому кривилося гнівом, очі були палкі, склалися вони лише з чоловічків—великих і божевільних.

Я зрозумів, що він нанюхався...

Далі я якось автоматично читав Петьці написи, пояснював зміст, він дивувався, ляпав у долоні і побожно шепотів:

— Люди, люди до чого додумались, тобі, га? Чи не сукини сини? Таке зробити, викинути такого коника, як кіно? Ах, ти ж...

Я посміхнувся.

Чудний світ наш. Вже кинули дивуватися радіо, аеропланом, американським хмародряпом, омолодженням, досягненням науки та техніки... Вже в нашій країні зроблено першу в світі велетенську революцію і... І все ж коло мене сидить людина, що весь вік прожила в місті і дивується такій, не новій, порівнюючи, речі, як кіно.

З боку сидять двоє неписьменних. У голові крутилися постаті Тоні, Барнатовича, Марусі Бобрової і чомусь Князева постать.

Знову заскребло по серцю... Чогось не вистачало... Чого?..

Думав...

* * *

Розходилися по камерах. Бадьоро й весело гомонів натовп.

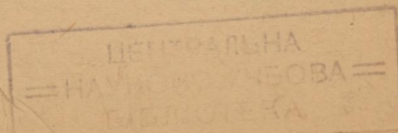
— Ну, й молодці наші акюри...

— Але все ж не те. Багато чого нема...

— А тобі як мед, то й ложку?

— А, чому б його й справді ложкою не їсти?

— Піді, сунь носа.

— Треба ще, щоб п'єси ставили, бо давно вже нема нічого.

— І читання вголос...

— Гарні наші культкомівці, але мало їх.

І знову я здивувався: де я? Невже в БУПР'ї?

Перед очима повстала затуркана постать Рижого, оточеного юрбою урок у слідчих камерах, старі традиції тюрми, що живуть ще й боряться за своє існування... І натовп в'язнів, що розмовляє про будівання своєї культури.

Дивна наша країна. Дивна.

І ми, люди сучасної епохи, лавіруємо поміж напівмертвим, але цупким ще тілом минулого часу і новим, молодим побутом, остільки молодим, що багато дехто й не помітить його...

На порозі я зупинився, чоло мені зморщилося і в голову настирливо й пекучо лізла думка:

— Чого ж треба? Що треба зробити? Чого так хочеться—до го-строного болю?

І несподівано прийшла відповідь:

— Роботи. Культурної роботи... Будь-якої, але роботи.

Стало легше. Я увійшов у коридор. Напівсонний доглядач промимрив:

— Скоріш, товаришу, не затримуйте...

... Навколошках стояв, молився о. Аркадій. Палив поглядом стелю і з солодкою мукою в голосі шепотів:

— Праведний боже, милосердний і могутній. Подаждь мі твою за-щиту і ніспошли мені чашу мученій, да будет воля твоя.

На ліжку сидів Наріжний і, хитаючи головою, дивився на о. Аркадія. Потім, узявши мене за руку і вказуючи очима на попа, тихо й над-тріснуто сказав:

— Фанатик... Певний фанатик... А чули—молиться?—„дай мі твою за-щиту“.

Скривившись, протягом докінчив:

— І ніспошли мне чашу мученій... Так сказати, хоче щоб і вовки були ситі, і вівці цілі... І мученія, мовляв, давай, але я й від захисту не відмовляюся... Голосно розреготався:

— Боже мій, мій боже. Яка ж гниль, яка мерзотна гниль—усе старе... І яка нездарність. А я ж і сам молився колись.

Наріжний витяг срібну шухлядку, підніс до носа пучку білого, бли-скавого тютюну і залився сміхом.

— Так що ж, о. Аркадію—і захисти мене, і чашу подаждь? А мір-кую я, що й не дуже гірка буде чаша? Ха-ха-ха.

До болю стиснув мою руку:

— Друже мій. Коли б мені народитися... років... років... п'ятнадцять тому... Щоб зараз бути комсомольцем... Або так... юнаком... Скільки б нового і прекрасного забачили б мої сліпі зараз очі... Ех... знаєте... Плакати мені хочеться... матюкатися... Батька матюкати, матір... О. Арка-дій, проповідь ідите мені читати, чи що? Шпарьте к чортовій... матері...

Глибока ніч.

Наріжний спить, встромивши в подушку своє крейдяне, нерухоме обличчя...

За столом сидить Сидір Ілліч і щось запиє на планах.

Іноді він зіскакує, довго і старано тре свої долоні, морщиться і знову заривається в роботу. Що ж ото він робить?

Цікавість—ворог роду людського, але жене з голови до ніг охоплює цікавість. Визнаю...

Лягаю спати... Хитро й туманно підплигує наша 16-свічна елек-трична лампочка...

8.

Я хочу описати Бупрівську неділю. Вірніш, неділю в робочому корпусі.

Сашко Польовий ще зранку ляпав себе по кешенях і позирав на Князя. Кешені дзвеніли сріблом і мідяками.

Князь казав:

— Не хвастай, Сашко... Хвастощі—ганьба для культурної людини, до категорії якої ти безумовно не належиш, але міг би належати...

У двері зазирнула підозріла людина (що припрошувала мене „зігра-нути“* і таємно моргнула підбитим лівим оком. У відповідь їй моргнув Князь.

Рижий покрутив головою:

— Буде ве-елика гра.

Спалахнув Петька. Стріпонувся всією істотою. Намагаючись не дивитися на мене, з захованим соромом, попросив:

— Дай мені мої гроші (він дав мені свою получку на ошад).

Я твердо відповів:

— Грошей тобі я не дам.

Гнівню почервонів Петька:

— Як—не дам?

— Я позичив їх старості вчора ввечері. А він пішов сьогодні купити собі чоботи...

Хрипко, голосом, якого я ніколи в Петьки не чув, він скрикнув:

— Суко... віддай гроші, бо вб'ю тебе, занудо!..—Несподівано вишикнувся Рижий. Став поміж нас, кострубатий, розкуйовджений, страшний і смішний, одночасно і дико зарів:

— Зачепи пальцем, сопляк,—душу з тебе виб'ю. Кишки рукою витягну і на ґрати сушитись повішу... Сядь, щеня.—Тупнув ногою, стис кулаки і став таким страшним.

Я надзвичайно здивувався, але відчув глибоко в мозку дзвоники радості.

Рижий виліз зі своєї шкіри, затурканої, несміливої людини—для мене.—Був вдячний мені за вчорашнє і підставив своє тіло, замість мого. Але мені байдуже. Я виходжу з-за спини Рижого, беру за руку Петьку і, дивлячись йому в вічі, говорю:

— Спасибі, не чекав... Гроші свої отримаєш завтра вранці, але товаришування загубив своїм вчинком назавжди... Більше ми не приятелі...

Петька зрозумів. З-заду тихо і їдко розсміявся полковник:

— Ну, й вихованець у вас. Х-хі-хі-хі. Скоти. Усі вони скоти, ця мерзота. Вішати треба їх. На кожному телеграфному стовпі. Від Ростова до Одеси, від Катеринослава до Харкова. Вішати.

— Цить, мордо, ти...—знову збожеволівши, кинувся до нього Петька,—хами ви вчені! Сволото! А я плюю... У морду плюю таким! Пороли нашого брата, замість того, щоб вчити. Сам, сволоч, злодій, сам тут цемент дерев'яшками облуплюєш, а туди ж—вішати... до Одеси... У, харя твоя товста. На тобі. На! На! На!—І Петька заплював усе полковникове обличчя.

Полковник схопився було, але шия йому почервоніла, посиніло обличчя, він хитнувся і впав на найближче ліжко. Лежав нерухомий і шия, вже зробившись червоною, дивовижно і неприємно блищала. Хрипів, задихався і просив, чи наказував:

* Пограти в карти.

— Води! Мерщій води!

Подану воду пив жадібно, пускаючи з рота гидку, жовтувату слину. Петька стояв, обпершись спиною в двері, і злорадо дивився на полковника. З насолодою людини, яка помстилася давнішньому, таємному ворогові, говорив:

— А-а, лярво. Задихаєшся?.. Задихайся, лярво! Здихай мерщій—другому місце буде... Навішався за свій вік—буде... Що-о, ваша скобородія? Досі не можете звикнути, що шантрапа з вами як слід говорить? Погано? Бачили таких вішателів. Здихай мерщій, не чипляйся за життя, однаково луснеш, як жаба в болоті. Чого ото дивила вилупив? Не подобається, в-ше скобородіє? Хе-хе-хе...

Полковник насилу підвів голову, облив Петьку водограєм отрути своїх безбарвних очей і погрозив кулаком. Петька голосно розсміявся і показав полковникові дулю. Князь з цікавістю позирав на цю сценку, покурюючи цигарку. Наріжний заплющив очі й затулив вуха. Рижий, видно, цілком був на Петьчиному боці. Сидір Ілліч сидів за кресленнями і, певно, нічого не чув.

Підійшов до Петьки о. Аркадій сумний, чорний, як осіння ніч, уп'явся в Петьку божевільним поглядом і владно сказав:

— Що зробив, нечестивцю, га? Кого облив помями, бузувіре, питаю тебе? Не стару людину, не людину з тих, кого господь призначив творити на землі волю його, і в кого сини Іуди відняли меч та панцир? Що зробив, питаю тебе? Чи не богом сказано: „поважай старшого за тебе“. —Поклав руку на Петьчине плече і ще владніш, майже криком, фанатично, палко:

— Іди, стань на коліюшки перед ним. Цілуй край його одержі і проси прощення. І коли він, цей мученик невинний, не простить тебе, муки, моторошні муки приймеш надалі. Ти чуєш, бусурмене, га?

Видимо, проти власної волі, зробив крок уперед, напрямком до полковника.

Тоді Наріжний розплющив очі, подивився на о. Аркадія і тихо, зі злісною іронією, сказав:

— Батюшко, у вашого „помазаника“ відняли броню і меч, добре набили йому задницю і, мабуть, через це, рівно через п'ять років він витяг з каси „Кішпромторгу“ три тисячі і пробенкетував їх з гарненькими дівчатками.

Камера несподівано вибухнула реготом, задьористим, буйним, скаженим.

О. Аркадій зробився вже не страшним, а смішним і—мабуть, регіт звільнив Петьку від гіпнозу. З широкою на всю твар, посмішкою, він узяв за плечі попика, круто обернув його, штовхнув під зад коліном і гукнув:

— Е-ей, батюшко! Гони до того здиача, за компанією веселіш здихати. Час уже, час. Годі пускати порох у вічі.

Зробилось якось весело.

Відразу злетіло щось тяжке і неприємне.

Полковник нарешті встав на ноги і побіг скаржитися. О. Аркадій підійшов до лікаря і тримтячим голосом спитав:

— Послухайте, пане Наріжний... Навіщо ж ви кривду говорите? Хіба полковник розтратник?

— Так...—сухо підтвердив лікар.

О. Аркадій зблід. Ліва щoka йому затримтіла. Як скривджена дівчина, він заморгав довгими чорними віями і промимрив:

— Але ж він... говорив... що його посадили... за думки його... комуністи посадили за ідею... за правду...

— Попрохайте в нього його промову...—спокійно відповів Наріжний і перевернувся на другий бік, даючи цим зрозуміти, що продовжувати розмову він не має наміру.

Тоді о. Аркадій тихенько пішов у свій куток і сів там, маленький, непомітний, згорблений, поклавши на коліна руки.

І борода йому тримтіла, як від вітрового подиху.

Князь голосно розсміявся:

— Сумбурний час і сумбурна людськість. Ну, покажіть мені зміст цього всього? Почалося з Довголюка і кінчилося о. Аркадієм. Сумбур. І... коли хочете, то й не сумбур, а щось цільне, закінчене і давніше. Вірніш—нове продовження старої, класової і побутової трагікомедії... За це люблю я нашу епоху, за це ж я її і ненавиджу... Тут теж сумбур... Але на своєму чолі я хочу мати вивіску: „Людина“, що позбавлена класового почуття і почуття послідовності. Найважливіша функція цієї людини—плювок. Плювок на все і найпаче на життя. Без зміни в організмі переносить ночівлю в палаці і слідком за нею у сквері на лаві... Кохає людськість тоді, коли має від неї користь. Потім у старих роках з цим написом продамся в зоопарк. Сподіваюсь—куплять з охотою. Особливо марксисти для вивчення люмпен-пролетаріату.

Князь голосно розреготався, кинув недокурок і скочив на ноги:

— Ну, годі з вами лясати точити. Сьогодні в мене є ще важливі справи. Сьогодні я граю роль медика—перелив крові. Кров—гроші. Або віддавши свою кров, заслабну, і каюк, або матиму славу, заможність... Ну, ogevoir m-er. Всього найкращого.

Красиво легкою ходою Князь вийшов з камери.

9.

Хто залишався байдужим у камері до сцени? Троє.

Сидір Ілліч, бо він, як я казав, дуже встряв у роботу, і приятелі—розтлітель Фадеев та м'ясник Громченко.

За весь час суперечки вони запопадливо уминали за чотири щоби сніданок і не звертали ні на що уваги з двох причин—перша це та, що страва дійсно була дуже смачна: сало, мед, сметана, пироги, яйця, а друга—треба ж чортити його батька, стежити, щоб нічого не вкрали з їжі.

Як казав я, м'ясник та розтлітель—величезні приятелі. На цій парочці не гріх трохи зупинитися. Центр їхньої дружби—їжа. І лише їжа.

Ідять м'ясник з розтлітелем на диво багато. Що-дня вони отримують з дому пересилки, і чого лише в них нема.

Сідаючи їсти і уминаючи страву, приятелі скося і таємно позирають один на одного. Коли м'ясник бачить, що розтлітель через міру налягає на ковбасу (на його ковбасу), він, зідхаючи, говорить:

— Прислали мамаша позавчора ковбаски, а сьогодні вже й...

Коли ж м'ясник занадто налягає на розтлітелів лівер, розтлітель у свою чергу говорить:

— От візьміть хоч лівер... Така уроді дешева річ, а мамаша відписувала, що оця баночка коштує не менш, як півтора карбованці...

— Невже?—лицемірно питав м'ясник і переходив на іншу страгу.

Отримавши з дому передачі, вони довго і з насолодою розкладали пакунки, коробочки, мішочки. Старано їх розбирали.

Зупинюсь трохи на цих особах, хоч по правді кажучи, мені стає гидко навіть од думки, що колись я знав цей кал людськості, цих двох блошиць.

Вони були „приятелі“. Слово приятелі я навмисне беру в лапки, бо все їх товаришування сконцентрувалося на їжі.

Розтлітель на волі мав якесь спільне підприємство. Він був тонкий, завжди акуратно зачісаний, з французьким проділом та баками. Пукаті очі самозадоволено дивилися на все і вигляд у розтлітеля був: ніби те, що він робить, найрозумніше, наймудріше і найголовніше.

М'ясник—невеличкий, надмірно товстий, з розкаряченими ногами, мав м'ясисті губи, ніби зроблені лише для їжі, червоні випучені.

Сидів він за продаж гнилого м'яса. Вузькі розщілини очей позирали на світ хитро й жадібно.

Як казав я, „приятелі“ мало не що-тижня отримували передачі.

Розібравшись з пакунками, ящичками, сувертками, шкляними й бланшаними баночками, вони складали все в спільний сундучок і замикали його на два замки. Мали кожний по ключу. Казенні пайки „друзяги“ ховали до другого сундучка.

Ходили чутки, що через допомогу доглядача Гаврилюка (про якого я ще казатиму)—розтлітель і м'ясник збували свої пайки в слідчий корпус, міняючи їх на дрібний одяг—сорочки, штани, кашкети, паси і це барахло продавали в місті, через того ж Гаврилюка.

Усе життя цих двох вошей проходило в їжі, розмовах про неї і лайках за неї. Їсти та спати—ось була мета цих людей.

Ще задовго до перевірки м'ясник підводився, побожно христився на схід сонця, вмивався, ллючи воду з рота на пухкі, ніби зіплені з тіста руки і штовхав під бік розтлітеля:

— А ну, вставай. Самовар кипить, а бариня спить. Вставай—бог дав день, ніспослав і пищу. І зараз же розтлітель розтуляв очі, солодко потягувався і говорив:

— Але ж і виспався добре. Та й сон бачив гарний—ніби сидимо ми у кумпанії, навкруги ліс зелений, а ми їмо порося з хріном—смашне-е, смашне. Аж слина котиться. А коло мене ніби баришня в зеленій сукні, рум'яна, синьоока... Та все мені підкладає порося—„їжте, Генадіє Павловичу“. А я все їм, усе їм...

М'ясник морщив лоба, довго тер свої пухкі руки і нарешті, навчально говорив:

— Лес—то є лєсть... Зелена трава—до щастя. Чи не амністія буде?

Тим часом збирали сніданок—пиріжки, різноманітні ковбаси, коробочки з консервами, сметану в баночках, масло свіже, біле з жовтуватим просвітом. Їли довго й убивчо повільно.

Обидва потвiрно плямкали. До того потвiрно, що хотілося блювати або жбурнути в них чимсь важким, таким важким, щоб назавжди припинилося це плямкання.

Снідаючи, м'ясник нишком позирав на товариша, а чи не з'їв, мовляв, розтлітель більш за нього, чи не об'їв його, бідолагу.

І мабуть не помічав, що те ж саме робить і розтлітель.

Коли передачу затримували на два, три дні, „дружба йшла врозь“.

„Приятелі“ ділили їжу і їли, одвертаючись один від одного крадькома. Випросити в них шматок хліба було важче, ніж пробігти голяка зимою по головній вулиці міста і, якщо не затримає міліціонер, вчепитися за хвіст планети, що проходить повз землю, і полетіти в світовий простір.

Коли хто хотів поглузувати з „приятелів“—підходив до них і, зробивши жалібну міну, скигив:

— Спізнався я сьогодні на обід і пайку мою якась сатанюка сперла. Чи не можна у вас, громадяни, розжитися хоч шматок хліба з салом? Я віддам вам опісля, слово честі...

Треба б бачити обличчя м'ясникова та розтлітелева в цю мить. У розтлітеля настобурчувались баки, очі йому лізли ще більше з очидь,

блимали червоні, припухлі, і рот приймав форму літери „о“. М'ясник багровів, рот йому теж приймав форму літери „о“, але він довго сопів носом, коливався, і нарешті, в розпачі скрикував:

— Нема, нема. Що ти, бог з тобою. Хліба та ще й сала. Де ж його набратися? Кожному дати по шматку, то й штанів на тілі не залишиться. Там у нас вдома жінки самі голодують, нам останнє несуть, а тут ще давати треба. Нема, іди з богом.

Після цього м'ясник довго ще плазував по ліжку, спітнілий і переляканий, а в розтлітеля ніяк не могли улягтися відстобурчені баки.

„Приятелів“ у камері ненавиділи, ненавиділи, як потворних комах, яких хочеться роздавити, але гидко навіть доторкнутися. Гострої ненависти не було, бо м'ясника і розтлітеля за людей не рахували.

Крім довгої жерні, міцного сна, в „друзів“ була ще одна забава— м'ясник любив клеїти шухлядочки і читати книжки, як-от: „Четї мїнеї“ і аж до „Монте-Кристо“.

Розтлітель же вчорами розповідав гунявим, одноманітним голосом свої нудні і безконечні пригоди з бабами, які обов'язково починалися так:

— Ну, ось... приходить, значиться, до мене бабьонка... Бабьонка що треба—підстановки на „ять“, груді о-о, жирна бабьонка, біла... Роздягайся, кажу, ципочка. Ну, здіймає вона свої там юпки, бюстгальтери, різні там ганчірки, лягає...

І тягне, тягне, як старий зіпсований грамофон, свою брудну і нецікаву гидоту, таку ж потвірну, як і сам розтлітель.

Вже м'ясник хропе, а розтлітель усе розказує...

Навіть тихий і мовчазний дезинфектор Марченко, учень факхурсів, виявляє своє незадоволення голосними зідханнями, а розтлітель усе говорить. Нарешті староста підводиться з ліжка, підходить до оповідача і, стримуючи лютість, говорить:

— Ти! Гнида, чуєш? Затулись мені зараз же, бо всі твої баки по-вириваю. Стерва стара. Спати час.

Зараз же розтлітель злякано замовкає. Він тямить добре, що його ненавидять за скупість, ненажерливість, підлизування до корпусного старости. Знає, і тому з погано-захованою ненавистю слухає всіх, починаючи од старости і кінчаючи Рижим.

І, скоряючись, блимає пукатими очима, ніби вишукуючи місце, куди, згодом, можна буде встромити ножа.

Такі ось наші „друз'яги“— м'ясник і розтлітель, краса і гордість тієї людськості, що задушена новим, розчавлена, з випущеними геть кишками, тягнеться в чорне, гідке минуле...

... Сьогодні в нас неспокійний день. Засперечались нарешті і ці перли.

Суперечка почалась за сніданком. М'ясник, давлуючись шматком печеного м'яса, сердито говорив розтлітелеві:

— Хіба ж так гоже?.. Це ж дурниця... Знову ти цілих три пайки Марусці Бобровій передав... Так же ми нарешті голодні залишимося...

Розтлітель понуро:

— То брехня. Не давав. Поцвіли—викинув. А он ти, коли мені прислали передачу, а ти чергував—ти з'їв цілу копчену рибину і великий шмат ковбаси.

— Я?

— Ти.

— Я?

— Ти, ти, ти!

— Брешеш!

— Ні, не брешу. Чув своїми вухами, як ти чавкав, і часником пахло... А ковбаса з часником була.

Суперечка розпалювалась. Вже в розтлітеля вилазили з очей очі, а м'ясник налився кров'ю, але до приятелів підійшов, полковник і, солодко всміхаючись, сказав:

— Та годі ж вам, панове. Не ображайте один одного на сміх тієї... шантрапи... Такі солідні, поважні господа, і нате вам. Засперечались. А-й, ай-ай. Хіба ж можна так?

Слова „солідні“, „поважні“, „господа“, вподобались „приятелям“. Обличчя їм самозадоволено розтяглися і суперечка перервалась. Губи знову смашно зачавкали.

Розтлітель узяв пиріжок (найменший і найсухіший) і простяг полковникові:

— Кушайте, будь ласка.

Полковник галантно вклонився і цокнув дерев'яшками:

— Merci.—Пішов на своє місце, ховаючи незадоволення.

Князь зареготався:

— Ах, дипломат. дипломат. Усього лише пиріжок, навіть за стіл не попрохали. Х-хе. Бідна ваша дипломатія, вбога. Чічерин, одначе, краще за вас дипломатує, як ви гадаєте? Ех, пане полковнику, протрусилися ми з вами... До пиріжечків докотилися. Х-хе. Буває.

Полковник поважно сказав:

— Молодий чалавек. Я старіший за вас і літами і... чином... І я повинен вам сказати...

Князь присвиснув і перебив полковника:

— Що ви старий-старий подагричний ішак, що навіть у БУПР'і згадуєте чини... Може медалі ще покажете? Ех, ви. Сидіть уже і їжте пиріжок, далі, пане, нікуди котитися. Пропили свої мозки, не вміли колись бути трохи розумнішим, вивчили лише кілька слів: „випороть“, „повесить“, „в морду“, „мер-р-рзавец“ та з цими словами й заснули. Іноді прокидалися і по інерції вигукували одне з завчених слів і, знову „на покій“... То тепер же сидіть, дипломатствуйте, може ще один пиріжок отримаєте, а я піду перекинуся у двадцять одно, бо мене вже чекають мої партнери... У двері дійсно зазірала таємна особа. Князь вийшов з палати. Я звернувся до Барнатовича:

— Що в нас сьогодні за день такий?

— Неділя,—роздумливо відповів Барнатович,—нічого робити, от і гризуться... Але чекайте. Ми влаштуємо згодом свої корпусні гуртки.

— І думаєте, розвеселимо м'ясника, розтлітеля, полковника та Князя?

— Ні...—спокійно сказав Барнатович,—цих ми якось тее... згодом викишнемо... але, крім них, є люди, що нудьгують... Бупрівський же клуб не задовольняє всіх. Місць не вистачає в клубі—це раз, а потім—вдень вони не зможуть нас обслуговувати. Треба корпусного клубу. Денні постановки, ігри, читання... Я вже говорив про це з Кравченком... Та, на жаль, сили не вистачає...

— Візьміть мене на увагу.

— Н-ну?—радісно скрикнув Барнатович,—справді? Це ж ми і стін-газету і навіть журнал наш зможемо видавати... Ви ж пишете, здається?

— Так.

— То-то. От і добре.

Підійшов Петька. Він ніяково підвів на мене зір і спитав:

— Сердишся?

— Та ну тебе, Петька. Не сердюсь.

— Спасибі, друже. Ти не фрайер, як бачу я.—Я весело розсміявся. Милий Петька; він таки дійсно добрий парняга...

(Продовження буде).